

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

Ακαδημαϊκό έτος 2025-2026

Θέμα

Η μεταρρύθμιση του Κουμουνδούρου για την καταπολέμηση της ληστείας (1871), και οι επιπτώσεις μέσα από τον Τύπο της εποχής (αντιπολιτευόμενο και φιλικά προσκείμενο).

Ιωάννης Ζ. Κουμιανάκης

Αριθμός Μητρώου

528886

Ιούνιος 2026

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Το φαινόμενο της ληστείας στη μετεπεναστατική Ελλάδα	9
Κεφάλαιο 2: Το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο	17
Κεφάλαιο 3: Μέτρα για την αντιμετώπιση της ληστείας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και το 1871	20
Κεφάλαιο 4: Η ληστεία στον Τύπο	28
Κεφάλαιο 5: Η ανάγκη για την καταπολέμηση της ληστείας μέσω του νόμου....	33
Κεφάλαιο 6: Οι βασικοί άξονες κριτικής στο νομοσχέδιο	38
6.1. Η συζήτηση περί αναιρέσεως.....	38
6.2. Θανατική ποινή και αναλογικότητα των ποινών	43
6.3. Επικήρυξη και κατάσχεση περιουσίας.....	47
6.4. Ο ρόλος των μεταβατικών και οι ανταμοιβές των καταδοτών.....	49
6.5. Συλλογική ευθύνη και κοινότητες βλαχποιμένων	53
Συμπεράσματα	57
Πρωτογενείς Πηγές.....	62
Βιβλιογραφία	66

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη μεταρρύθμιση του 1871 για την καταπολέμηση της ληστείας στην Ελλάδα, εστιάζοντας τόσο στο περιεχόμενο του νομοσχεδίου της κυβέρνησης Αλέξανδρου Κουμουνδούρου όσο και στη δημόσια συζήτηση που αυτό προκάλεσε μέσα από τον Τύπο της εποχής. Η ληστεία, ως ένα διαρκές και πολυδιάστατο φαινόμενο που απασχόλησε έντονα τη μετεπαναστατική Ελλάδα, αναλύεται όχι απλώς ως μια μορφή εγκλήματος, αλλά κυρίως ως ένα κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο στενά συνδεδεμένο με τη συγκρότηση του κράτους, τη λειτουργία του πολιτεύματος, την αγροτική οικονομία και τις σχέσεις εξουσίας στην ύπαιθρο.

Η εργασία βασίζεται στη συστηματική ανάλυση έντεκα εφημερίδων της περιόδου από τον Δεκέμβριο 1870 έως τον Φεβρουάριο 1871. Υιοθετείται η ποιοτική προσέγγιση, η οποία εξετάζει τον λόγο, τις ιδεολογικές τοποθετήσεις και τις πολιτικές συγκρούσεις που αναδεικνύονται μέσα από τα δημοσιεύματα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον ρόλο του Τύπου ως ενεργού παράγοντα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης.

Η εργασία υποστηρίζει ότι η μεταρρύθμιση του 1871 εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια ενίσχυσης της κρατικής εξουσίας και επιβολής της τάξης στην ύπαιθρο, μέσα από μέτρα έντονα κατασταλτικού χαρακτήρα, όπως η αυστηροποίηση των ποινών, η ενίσχυση της διοικητικής παρέμβασης και η ενεργή εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στην καταδίωξη των ληστών. Παράλληλα, αναδεικνύεται ότι το νομοσχέδιο εστίασε περισσότερο στην καταστολή παρά στην αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών αιτιών του φαινομένου.

Η ανάλυση του Τύπου αποκαλύπτει έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις, αλλά και ορισμένες συγκλίσεις, ιδίως ως προς την ανάγκη αντιμετώπισης της ληστείας και τον περιορισμό των αυθαιρεσιών. Οι φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες τείνουν να δικαιολογούν τα αυστηρά μέτρα στο πλαίσιο της «έκτακτης ανάγκης», ενώ οι αντιπολιτευόμενες αναδεικνύουν τους κινδύνους που δημιουργεί το νομοσχέδιο για το κράτος δικαίου. Η εργασία δείχνει ότι η ληστεία αποτέλεσε πεδίο σύγκρουσης διαφορετικών αντιλήψεων για την ασφάλεια, τη δικαιοσύνη και τη λειτουργία του κράτους, ενώ η μεταρρύθμιση του 1871 μπορεί να ιδωθεί ως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας μετάβασης προς ένα συγκεντρωτικό και σύγχρονο κράτος.

Λέξεις-κλειδιά: ληστεία, βλαχοποιμένες, κυβέρνηση Κουμουνδούρου, φιλελευθερισμός, νομοθεσία.

Abstract

This master's thesis examines the law enacted in 1871 for the suppression of brigandage in nineteenth-century Greece, focusing both on the content of the bill introduced by the government of Alexandros Koumoundouros and on the broader public debate that developed around it through the press. The study investigates the law not merely as a legal initiative, but mainly as a social and political phenomenon connected to the functioning of the state, the political system, the rural economy, and relations of power in the countryside.

The research is based on a systematic analysis of newspaper articles published during the period from December 1870 to February 1871. Particular emphasis is placed on the political tendencies, ideological assumptions, and the different arguments expressed through the newspapers.

The study demonstrates that the anti-brigandage bill of 1871 constituted a field of intense political and ideological conflict. Through the newspapers, different approaches to the issue of brigandage emerge, as well as broader concerns regarding the operation of the state, the relationship between citizens and authority, and the role of local communities in maintaining public order. At the same time, the role of the press is highlighted as an active factor in shaping public discourse and political attitudes.

The analysis of the newspapers reveals convergences but also sharp disagreements among them, despite their political differences. Particular emphasis is placed on issues such as the death penalty, collective responsibility, the danger of arbitrariness, and the role of the army in combating brigandage. Criticism directed against the government often focuses on the authoritarian nature of the proposed measures, while support for the bill is linked to the need for restoring order and strengthening state authority. Ultimately, the study concludes that the law of 1871 marked a broader transition from a fragmented political environment toward a more centralized and modern state.

Keywords: brigandage, Vlach shepherd communities, Koumoundouros government, liberalism, legislation.

Εισαγωγή

Η ληστεία αποτέλεσε ένα από τα πλέον επίμονα και σύνθετα κοινωνικά φαινόμενα της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Από τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους έως και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η δράση των ληστών συνδέθηκε με τις ίδιες τις δομές της αγροτικής οικονομίας, με τις προσπάθειες για την οργάνωση του κράτους, αλλά και σε ένα βαθμό με την έκφραση της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Η ληστεία, παρ' όλα αυτά, δεν υπήρξε ένα ελληνικό φαινόμενο, αλλά ένα φαινόμενο που αφορούσε το σύνολο των νεοσύστατων βαλκανικών κρατών και συνδεόταν επιπλέον με κοινωνικές και πολιτισμικές κληρονομίες της οθωμανικής περιόδου¹.

Κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, η Ελλάδα συγκλονίστηκε επανειλημμένως από περιστατικά ληστειών, που αποτέλεσαν μείζονα ζητήματα πολιτικής αντιπαράθεσης². Στον απόηχο της Σφαγής στο Δήλεσι, η κυβέρνηση Κουμουνδούρου εισήγαγε τον ιδιώνυμο νόμο ΤΟΔ' «Περί καταδίωξης της ληστείας», τον Φεβρουάριο 1871.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει τη μεταρρύθμιση του 1871 για την καταπολέμηση της ληστείας, έτσι όπως αυτή προτάθηκε και επιχειρήθηκε να τεθεί σε εφαρμογή από την κυβέρνηση Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, και να διερευνήσει τις πολιτικές και ιδεολογικές της προεκτάσεις μέσα από τον Τύπο της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, επιδιώκεται να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους το φαινόμενο της ληστείας νοηματοδοτήθηκε στον δημόσιο λόγο, πώς αυτό συνδέθηκε με ευρύτερα ζητήματα της αγροτικής κοινωνίας, της δημόσιας ασφάλειας και του κράτους, καθώς και πώς οι εφημερίδες υποστήριξαν, άσκησαν κριτική ή αμφισβήτησαν την κυβερνητική πολιτική.

¹ Μ. Mazower (1991), «Η συγκρότηση του αντικομμουνιστικού κράτους». *Ίστωρ*, τ. 3, Αθήνα, σσ. 65-84.

² Ν. Αναστασόπουλος (2008), *Η ληστεία στο ελληνικό κράτος (μέσα 19ου - αρχές 20ού αι.)*. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, σ. 83-84.

Ως εκ τούτου, η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να απαντήσει στα ακόλουθα ερωτήματα: α) Πώς επιχείρησε η κυβέρνηση Κουμουνδούρου να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της ληστείας με τη μεταρρύθμιση του 1871; β) Πώς παρουσιάστηκε το φαινόμενο της ληστείας και τα προτεινόμενα μέτρα για την αντιμετώπισή της από τον Τύπο της εποχής; γ) Ποιες διαφοροποιήσεις εντοπίζονται ανάμεσα στις φιλικές προς την κυβέρνηση και τις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες; δ) Σε ποιον βαθμό οι λόγοι σχετικά με τη ληστεία συνδέθηκαν με ευρύτερα ζητήματα της αγροτικής οικονομίας και της κρατικής εξουσίας; ε) Κατά πόσο η μεταρρύθμιση του 1871 εστίασε στα κοινωνικά και οικονομικά αίτια της ληστείας και κατά πόσο λειτούργησε ως μηχανισμός ενίσχυσης της κρατικής εξουσίας και καταστολής;

Οι εφημερίδες που αξιοποιήθηκαν για τις ανάγκες της εργασίας αναζητήθηκαν και εντοπίστηκαν στον κατάλογο της ψηφιακής βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν έντεκα συνολικά εφημερίδες: *Αιών*, *Αλήθεια*, *Αυγή*, *Εθνοφύλαξ*, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, *Λαός*, *Μέλλον*, *Μέριμνα*, *Ο Αστήρ της Ανατολής*, *Παλιγγενεσία* και *Πλάστιγξ*. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά οι εφημερίδες που αναλύθηκαν:

- Η «εφημερίς πολιτική και φιλολογική» *Αιών* (1838-1888) του Ιωάννη Φιλήμωνα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα και πλέον καινοτόμα έντυπα της μετεπαναστατικής περιόδου. Η εφημερίδα είχε πρωταγωνιστήσει στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, καθώς και στα γεγονότα του οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα. Καθ' όλη την περίοδο της λειτουργίας της, η εφημερίδα αυτή λειτούργησε ως εφημερίδα αρχών και επιδίωξε να έχει ιδιαίτερη επίδραση στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, με έμφαση στα ζητήματα του Συντάγματος και των πολιτικών ελευθεριών³.
- Η εφημερίδα *Αλήθεια* (1865-1882) υποστήριξε σε γενικές τον Δημήτριο Βούλγαρη και ασκούσε σταθερά κριτική στον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο. Κυκλοφορούσε πέντε φορές την εβδομάδα και το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιευμάτων της είχαν πολιτικό και οικονομικό περιεχόμενο⁴.

³ Λ. Δρούλια, Γ. Κουτσοπανάγου (2008), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. 1, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, σ. 153-154

⁴ Ο.π., σ. 170

- Η εφημερίδα *Αυγή* υπήρξε μία από τις εφημερίδες της εποχής που άσκησαν ανοιχτή κριτική στον Κουμουνδούρου. Κατά την υπό εξέταση περίοδο κυκλοφορούσε πέντε φορές την εβδομάδα και ήταν τετρασέλιδη.
- Η εφημερίδα *Εθνοφύλαξ*, που είχε ξεκινήσει να εκδίδεται το 1863, επίσης ήταν τετρασέλιδη και κυκλοφορούσε πέντε φορές την εβδομάδα.
- Η *Εφημερίς των Συζητήσεων*, ξεκίνησε να εκδίδεται το 1870. Κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα και υποστήριζε τον προκάτοχο του Κουμουνδούρου Επαμεινώνδα Δεληγεώργη.
- Η εφημερίδα *Λαός* επίσης ξεκίνησε να εκδίδεται το 1870. Όπως και η *Εφημερίς των Συζητήσεων* υποστήριζε τον Δεληγεώργη και άσκησε δριμεία κριτική στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου⁵.
- Το *Μέλλον*, «εφημερίς πολιτική και φιλολογική», που ξεκίνησε να κυκλοφορεί το 1863, είναι μία από τις εφημερίδες που αντιπολιτεύτηκαν στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Η ύλη αυτής της δισεβδομαδιαίας εφημερίδας, αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από άρθρα σχετικά με τα εσωτερικά ζητήματα, ενώ βασική γραμμή της είναι η συμφιλίωση των Ελλήνων, με στόχο την προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων, και η εξάλειψη των επεμβάσεων των ξένων⁶.
- Η *Μέριμνα* ήταν τετρασέλιδη και κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα. Κατά την υπό εξέταση περίοδο, η εφημερίδα υποστήριζε την κυβέρνηση Κουμουνδούρου.
- Η εφημερίδα *Ο Αστήρ της Ανατολής* ξεκίνησε να εκδίδεται το 1858 από τον Μ. Δ. Καλαποθάκη, αρχικά ως εβδομαδιαία. Η εφημερίδα είχε βασικά πολιτικό περιεχόμενο, αλλά ανέλαβε επίσης την προβολή των θέσεων της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας, της οποίας ο Καλαποθάκης υπήρξε ιδρυτής⁷.
- Η εφημερίδα *Παλιγγενεσία* ιδρύθηκε το 1862 από τον Ιωάννη Αγγελόπουλο. Πρόκειται για μία από τις πιο σύγχρονες εφημερίδες, τετρασέλιδη και μικρού σχήματος. Κράτησε μια γενικά μετριοπαθή στάση απέναντι στα πολιτικά

⁵ Ο.π., τ. 3, σ. 42-43.

⁶ Ο.π., σ. 137.

⁷ Ο.π. τ. 1, σ. 308-309.

πράγματα. Κυκλοφορούσε πέντε φορές την εβδομάδα και ήταν σε γενικές γραμμές φιλική προς τον Κουμουνδούρο και την κυβέρνησή του⁸.

- Τέλος, η Πλάστιγξ (1868-1876), «εφημερίς πολιτική και δικαστική», ήταν δισεβδομαδιαία και ασκούσε σκληρή κριτική στην κυβέρνηση Κουμουνδούρου⁹.

Μεθοδολογικά, η παρούσα εργασία βασίζεται στη συστηματική αποδελτίωση των φύλλων παραπάνω εφημερίδων από τον Δεκέμβριο 1870 μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1871. Η πρώτη αναφορά στην υποβολή του νομοσχεδίου για την καταπολέμηση της ληστείας γίνεται στην εφημερίδα Μέρμινα στις 8 Δεκεμβρίου 1870¹⁰. Η ανάλυση είναι ιστορική και ταυτόχρονα κριτική, καθώς εστιάζει στον λόγο, το ύφος και τα νοήματα που παράγονται μέσα από τα άρθρα των εφημερίδων. Παράλληλα, η ανάλυση των άρθρων συσχετίζεται συνεχώς με τη διαθέσιμη επιστημονική βιβλιογραφία σχετικά με το φαινόμενο της ληστείας και την αγροτική οικονομία, και ευρύτερα με την κοινωνική και πολιτική ιστορία του ελληνικού δέκατου ένατου αιώνα.

Θα πρέπει να σημειωθεί εισαγωγικά ότι η παρούσα εργασία δεν προσεγγίζει τον Τύπο ως ένα μέσο που απλώς αντανakλά τις κοινωνικές και πολιτικές πραγματικότητες. Αντιθέτως, ασκεί μια κριτική θεώρηση του Τύπου ως ιστορικής πηγής, αναγνωρίζοντας τον ρόλο του ως πεδίου παραγωγής ιδεολογίας, πολιτικής νομιμοποίησης και κοινωνικής πειθάρχησης. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για την υπό εξέταση περίοδο, δεδομένης της επιρροής που ασκούσαν οι εφημερίδες στην κοινή γνώμη.

Η διερεύνηση της ληστείας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς το φαινόμενο μπορεί να λειτουργήσει ως ένα προνομιακό πεδίο παρατήρησης των σχέσεων μεταξύ κράτους και κοινωνίας στην Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα, ιδίως στην ελληνική ύπαιθρο. Η ληστεία δεν αποτέλεσε απλώς μια μορφή εγκληματικότητας, αλλά έναν χώρο σύγκρουσης διαφορετικών αντιλήψεων σχετικά με την εξουσία και τη νομιμότητα. Μέσα από τη δημόσια συζήτηση που αναπτύχθηκε γύρω από αυτήν, αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους οι

⁸ Ο.π., τ. 3, σ. 406-407

⁹ Ο.π., σ. 503-504

¹⁰ «Διάφορα», *Μέρμινα*, 8 Δεκεμβρίου 1870, σ. 3.

πολιτικές ελίτ, ο Τύπος και οι κρατικοί μηχανισμοί επιχείρησαν να ορίσουν τις σχέσεις τους με τους αγροτοποιμένες και να επαναπροσδιορίσουν τη θέση της υπαίθρου στο νέο εθνικό κράτος. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο μετά την έξωση του Όθωνα, η ενίσχυση του κοινοβουλευτισμού και η διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας συνέβαλαν στη μετατροπή της ληστείας σε ζήτημα έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης. Οι εφημερίδες δεν περιορίζονταν στην απλή καταγραφή γεγονότων, αλλά διαμόρφωναν ενεργά ερμηνευτικά σχήματα για το φαινόμενο, αποδίδοντας ευθύνες, προτείνοντας λύσεις και επηρεάζοντας τους πολίτες, οι οποίοι ασφαλώς δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο, ομοιογενές σύνολο¹¹. Η μελέτη του Τύπου επιτρέπει επομένως την κατανόηση όχι μόνο της κρατικής πολιτικής, αλλά και των ιδεολογικών συγκρούσεων που συνόδευσαν τη διαδικασία κρατικής συγκρότησης και κοινωνικού εκσυγχρονισμού. Παράλληλα, η σύνδεση της ληστείας με ζητήματα όπως η αγροτική οικονομία, η νομαδικότητα των ποιμενικών πληθυσμών και η ασφάλεια της υπαίθρου καταδεικνύει ότι η αντιμετώπισή της υπήρξε στενά συνδεδεμένη με ευρύτερες μεταρρυθμιστικές επιδιώξεις της υπό εξέταση περιόδου¹². Η κρατική παρέμβαση δεν αποσκοπούσε μόνο στην εξάλειψη της βίας, αλλά και στη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού και διοικητικού πλαισίου, μέσα στο οποίο οι τοπικές κοινωνίες θα εντάσσονταν αποτελεσματικότερα στους μηχανισμούς του κράτους. Υπό αυτό το πρίσμα, η μεταρρύθμιση του 1871 μπορεί να ιδωθεί όχι μόνο ως απάντηση σε μια κρίση δημόσιας ασφάλειας, αλλά ως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας πολιτικού και κοινωνικού μετασχηματισμού, που αντανακλά πολλά από τα προβλήματα της μετάβασης από τις προνεωτερικές δομές της ελληνικής υπαίθρου σε ένα συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και φιλελεύθερο κράτος.

Κεφάλαιο 1: Το φαινόμενο της ληστείας στη μετεπεναστατική Ελλάδα

Σύμφωνα έναν από τους βασικούς μελετητές του ληστρικού φαινομένου στον ελληνικό χώρο, η ληστεία παρουσιάζει ενδημικά χαρακτηριστικά καθ' όλη την περίοδο πριν ακόμα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και τις αρχές του

¹¹ J.-N. Jeanneney, (2010), *Η ιστορία των μέσων μαζικής ενημέρωσης από την εμφάνισή τους ως τις μέρες μας*, Παπαδήμα, Αθήνα σ. 29.

¹² Γ. Χ. Σωτηρέλης (1991), *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα, 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 78-86.

εικοστού αιώνα. Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο θα πρέπει να γίνεται κατανοητό στο πλαίσιο μιας προκαπιταλιστικής αγροτοποιμενικής κοινωνίας, η οποία είναι φορέας μιας μακράς παράδοσης «λαϊκής ανυποταγής». Συνδέοντας τον ορεινό τρόπο ζωής με την ανυπακοή προς το κεντρικό κράτος, ο Δαμιανάκος υποστηρίζει ότι οι ληστές ήταν σε μεγάλο βαθμό φορείς των αντιλήψεων των ποιμένων του ορεινού ελληνικού χώρου και είχαν κοινές πολιτισμικές πρακτικές με αυτούς. Εστιάζει δε στην υλική αντιπαράθεση των ποιμένων με τους υπόλοιπους κατοίκους της ελληνικής υπαίθρου, ειδικά τους γεωργούς, με τους δεύτερους να εντάσσονται ευκολότερα στην υπό ανάπτυξη, με καπιταλιστικούς όρους, οικονομία της υπό εξέτασης περιόδου σε σχέση με τους πρώτους¹³.

Η σημαντικότερη ίσως πρωτοτυπία του Δαμιανάκου είναι η αντιμετώπιση των ληστών ως κοινωνικών αγωνιστών, προσέγγιση η οποία φαίνεται ότι εμπνέεται από την ανάλυση του Βρετανού ιστορικού Eric Hobsbawm. Σε δύο επιδραστικά για την εν λόγω θεματική βιβλία του¹⁴, ο Hobsbawm περιέγραψε το «οικουμενικό» φαινόμενο της ληστείας ως μια μορφή διαμαρτυρίας των ανθρώπων της υπαίθρου ενάντια στη γενικευμένη φτώχεια και την καταπίεση. Αντιμετωπίζοντας τη ληστεία ως έκφραση της δυσαρέσκειας των αγροτικών κοινωνικών και ως μια μορφή αντίδρασης που εντάσσεται στις πραγματικότητες μιας προκαπιταλιστικής αγροτικής οικονομίας, ο Hobsbawm υποστήριξε ότι καθώς οι ληστές προέρχονταν οι ίδιοι από τον αγροτικό κόσμο, ακολουθούσαν σε γενικές γραμμές τους ηθικούς κανόνες και τις αξίες του, και γι' αυτό η δράση του ήταν συνήθως νομιμοποιημένη στις συνειδήσεις των χωρικών. Η συμπάθεια των κατοίκων της υπαίθρου προς τους ληστές οφειλόταν επίσης στο ότι οι αυτοί στρέφονταν συχνά εναντίον των πλουσίων και των ισχυρών. Ο Hobsbawm, ωστόσο, δεν παρέλειψε να υπογραμμίσει ότι η δράση των ληστών δεν είχε επαναστατικό χαρακτήρα:

Η κοινωνική ληστεία, ένα παγκόσμιο και σχεδόν αμετάβλητο φαινόμενο, δεν είναι παρά μια ενδημική μορφή αγροτικής διαμαρτυρίας απέναντι στην καταπίεση και τη φτώχεια: μια κραυγή εκδίκησης εναντίον των πλουσίων και των καταπιεστών, ένα αόριστο

¹³ Στ. Δαμιανάκος, (2003), *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 71-107.

¹⁴ E. Hobsbawm (2010), *Ληστές*, Θεμέλιο, Αθήνα & E. Hobsbawm (1974), *Primitive Rebels*, Manchester University Press, 1974.

όνειρο επιβολής κάποιου περιορισμού στη δύναμή τους, μια αποκατάσταση ατομικών αδικιών. Οι επιδιώξεις της είναι περιορισμένες: ένας παραδοσιακός κόσμος στον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται δίκαια, όχι ένας νέος και τέλειος κόσμος¹⁵.

Με άλλα λόγια, οι ληστές δεν ήταν φορείς ενός ριζοσπαστικού-νεωτερικού κοινωνικοπολιτικού προγράμματος, ούτε διέθεταν σημαντική οργάνωση, ούτε ασφαλώς ήταν εξοικειωμένοι με τις σύγχρονες μορφές της πολιτικής δράσης. Επρόκειτο δηλαδή για ένα «προ-πολιτικό φαινόμενο», του οποίου η ένταση μειωνόταν όσο ενισχύονταν το αγροτικό κίνημα και τα σοσιαλιστικά ή τα μεταγενέστερα κομμουνιστικά κινήματα¹⁶.

Εστιάζοντας και πάλι στο ελληνικό πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δαμιανάκος επιχείρησε να τεκμηριώσει την άποψή του σχετικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα της ληστείας, στηριζόμενος στα δημοτικά τραγούδια, ιδιαίτερα τα κλέφτικα. Σε αυτά οι ληστές παρουσιάζονται με θετικό τρόπο, ως πρόσωπα με ηρωικά χαρακτηριστικά, τα οποία γίνονται αντικείμενα όχι μόνο της αποδοχής αλλά και του θαυμασμού των κατοίκων της υπαίθρου. Ένα ακόμη επιχείρημα που επιστρατεύει ο συγγραφέας προκειμένου να συνδέσει το φαινόμενο της ληστείας με την κοινωνική διαμαρτυρία των αγροτικών κοινωνιών είναι η σχέση μεταξύ του εαμικού αντιστασιακού κινήματος της Κατοχής και της «παράδοσης ανταρσίας» της ορεινής Ελλάδας. Με δεδομένα κυρίως από ένα ορεινό χωριό της Ηπείρου, ο Δαμιανάκος υποστήριξε ότι τα χωριά στα οποία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα είχε εκδηλωθεί με ιδιαίτερη ένταση το φαινόμενο της ληστείας εντάχθηκαν μαζικά στο εαμικό εγχείρημα, ενώ αντίθετα, τα χωριά που κατά την ίδια περίοδο είχαν δείξει εντονότερες τάσεις συμμόρφωσης προς την κεντρική εξουσία υποστήριξαν τις αντιεαμικές δυνάμεις κατά την περίοδο της Κατοχής¹⁷.

Στις θέσεις του Δαμιανάκου για το φαινόμενο της κοινωνικής ληστείας στην ελληνική ύπαιθρο, ασκήθηκε κριτική μεταξύ άλλων, από την Boeschoten και τον Β. Δαλκαβούκη. Από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας, η Boeschoten αμφισβήτησε την άποψη του Δαμιανάκου περί μιας δομικής, ηθικής και ιδεολογικής αυτονομίας των

¹⁵ E. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, σ. 5.

¹⁶ Ο.π.

¹⁷ Στ. Δαμιανάκος, σ. 71 – 107.

ληστών σε σχέση με τη λεγόμενη «φρόνιμη» κοινωνία της υπαίθρου, εστιάζοντας τη δική της ανάλυση κυρίως στο δίπολο κυρίαρχοι-κυριαρχούμενοι. Όπως υποστήριξε, στις ελληνικές αγροτικές κοινωνίες, τόσο κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και κατά την πρώτη περίοδο από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, μία από τις βασικές κοινωνικές αντιθέσεις εκδηλωνόταν ανάμεσα στους τοπικούς προεστούς και τους κλεφταρματολούς, ιδίως σε σχέση με την εκμίσθωση των φόρων. Υπό αυτή την οπτική, οι κλεφταρματολοί δεν απέβλεπαν στην υπεράσπιση των καταπιεσμένων, αλλά επιδίωκαν τη δική τους άνοδο στην τάξη των κυρίαρχων. Ακόμη και όταν συγκρούονταν με την εξουσία, η σύγκρουση αυτή στόχευε κυρίως στην απόκτηση των ίδιων προνομίων με εκείνα των αντιπάλων τους. Όσον αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στους κλεφταρματολούς και τους χωρικούς, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών, η Boeschoten τις αντιμετώπισε ως σχέσεις αλληλεξάρτησης, οι οποίες χαρακτηρίζονταν επιπλέον από αμοιβαία καχυποψία των μεν προς του δε. Οι κλεφταρματολοί επιβίωναν σε μεγάλο βαθμό εις βάρος των τοπικών πληθυσμών, ενώ οι χωρικοί, από την πλευρά τους, προσέβλεπαν σε αυτούς για προστασία απέναντι σε τυχόν αυθαιρεσίες της κρατικής εξουσίας¹⁸.

Σε κάθε περίπτωση, οι κλέφτες και οι αρματολοί της περιόδου πριν από την Επανάσταση του 1821, αποτελούν σε μεγάλο βαθμό το κοινωνικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε η ληστεία στην Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα¹⁹. Η ύπαρξη αυτών των ομάδων συνδέεται άμεσα με τις ιδιαίτερες κοινωνικές και διοικητικές συνθήκες της οθωμανικής περιόδου, κατά την οποία η ασφάλεια των ορεινών και δυσπρόσιτων περιοχών ανατέθηκε σε ένοπλες χριστιανικές ομάδες, τους αρματολούς, που λειτούργησαν ως τοπικά όργανα επιβολής της τάξης²⁰. Ο θεσμός του αρματολισμού δημιούργησε ένα ρευστό όριο ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία, καθώς οι ίδιοι άνθρωποι μπορούσαν να μεταβαίνουν από την ιδιότητα του κλέφτη σε εκείνη του αρματολού και αντίστροφα, ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες και τους τοπικούς συσχετισμούς δύναμης. Αυτό που πρέπει να

¹⁸ R. V. Boeschoten (1991), «Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία», *Μνήμων*, τ. 13, σ. 9-24.

¹⁹ Αναστασόπουλος, σ. 47.

²⁰ Ι. Κολιόπουλος (2003), «Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, σ. 49.

υπογραμμιστεί είναι ότι η ένοπλη δράση δεν αποτελούσε ούτε αντιμετωπιζόταν πάντοτε ως κοινωνική παρέκκλιση, αλλά συχνά ως ένας αποδεκτός τρόπος κοινωνικής κινητικότητας, και μια στρατηγική επιβίωσης²¹.

Οι κλέφτες, από την άλλη, προέρχονταν κυρίως από ορεινές αγροτοποιμενικές κοινότητες και συνδέονταν στενά με τη νομαδική κτηνοτροφία, έναν τρόπο ζωής που προϋπέθετε συνεχή μετακίνηση, γνώση του ορεινού χώρου και εξοικείωση με τη χρήση όπλων. Η οικονομική επισφάλεια, οι τοπικές συγκρούσεις, αλλά και η αίσθηση αδικίας ή κοινωνικού αποκλεισμού οδηγούσαν συχνά άτομα στην επιλογή της ληστρικής ζωής, η οποία αποτελούσε μέσο εξασφάλισης πόρων αλλά και κοινωνικής αναγνώρισης. Με τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, εξάλλου, οι παραδοσιακές δομές διαταράχθηκαν: η κατάργηση των αρματολικιών, η δημιουργία τακτικού στρατού και η επιβολή νέων διοικητικών και νομικών κανόνων άφησαν σημαντικές ομάδες του αγροτοκτηνοτροφικού πληθυσμού χωρίς σαφή θέση στο νέο σύστημα. Παράλληλα, η νομαδική κτηνοτροφία, που είχε αποτελέσει βασικό πυλώνα των ορεινών κοινωνιών, άρχισε να περιορίζεται λόγω της χάραξης συνόρων, της φορολογικής επιβάρυνσης και των κρατικών παρεμβάσεων στη χρήση γης²². Οι πιέσεις αυτές ενίσχυσαν τη σύνδεση μεταξύ κτηνοτρόφων και ληστών, καθώς οι πρώτοι αναζητούσαν προστασία ή συμπληρωματικά εισοδήματα μέσω της συνεργασίας με ληστρικές ομάδες. Κατά συνέπεια, η ληστεία του 19ου αιώνα δεν αποτέλεσε μόνο συνέχεια μιας προεπαναστατικής παράδοσης, αλλά προϊόν της μετάβασης από τις παραδοσιακές ορεινές κοινωνίες σε ένα συγκεντρωτικό εθνικό κράτος, το οποίο επιχείρησε να επιβάλει νέες μορφές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης στην ελληνική ύπαιθρο²³.

Την υπόθεση του Δαμιανάκου σχετικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα της ληστείας επιχείρησε να αντιπαρατεθεί επίσης ο Β. Τζούκας, ο οποίος έχει ασχοληθεί με την ελληνική ύπαιθρο, με έμφαση στο αντιστασιακό φαινόμενο κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην περιοχή της Ηπείρου. Επισημαίνοντας ότι από τους πρώτους μήνες της Κατοχής, η κατάρρευση του κράτους οδήγησε σε μια αναβίωση του φαινομένου της

²¹ Αναστασόπουλος, σ. 50.

²² Ι. Κολιόπουλος, «Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», σ. 174.

²³ Ι. Κολιόπουλος (2005), *Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.). Περί λύχνων αφάς*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 20-23.

ληστείας, ο Τζούκας έδειξε τη ριζική διάσταση ανάμεσα στους όψιμους αυτούς ληστές και το εαμικό κίνημα. Καθώς το ΕΑΜ είχε βασίσει τη δράση του, εκτός από τον στόχο της απελευθέρωσης, σε ένα συνολικά νεωτερικό πολιτικό πρόταγμα, την ίδια στιγμή που προσπαθούσε να διασφαλίσει την υποστήριξη των κατοίκων της υπαίθρου και μέσω της εμπέδωσης της τάξης, είτε αφομοίωσε μερικούς από τους ληστές που δρούσαν στην Κεντρική Ελλάδα είτε επέλεξε να τους εξουδετερώσει. Με αυτήν την έννοια, δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί η σχέση της Αντίστασης με τους ληστές του δέκατου ένατου αιώνα στη βάση της «παράδοσης ανταρσίας»²⁴. Σε παρόμοιο ύφος και ο Β. Δαλκαβούκης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παρά την όποια αντίληψη περί «εξεγερσιακής τάσης απέναντι στην φρόνιμη κοινωνία» οι ποιμενικοί πληθυσμοί (υπό εξέταση Ζαγόρι), δεν συντάχθηκαν με το ΕΑΜ, γιατί ήταν ένας κόσμος με ιδιαίτερα και συντηρητικά χαρακτηριστικά που δύσκολα θα υιοθετούσε νεωτερικές και καινοτόμες ιδέες²⁵.

Διαφοροποιούμενος από το δημοφιλές σχήμα του Hobsbawm, υποστηρίζοντας ότι αυτό στηριζόταν σε μύθους και σε μια εξιδανικευμένη θεώρηση του φαινομένου της ληστείας, ο Κολιόπουλος εστίασε το ενδιαφέρον του στην Κεντρική Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα και αντιμετώπισε το φαινόμενο στο πλαίσιο της αποδιάρθρωσης των παραδοσιακών κοινωνιών της υπαίθρου. Από την ιστορική έρευνά του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι ληστές στον ελληνικό χώρο δεν προέρχονταν από τον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου, αλλά από νομάδες ποιμένες, που βρίσκονταν τρόπον τινά στο περιθώριο των κοινωνιών της υπαίθρου και πολλές φορές δρούσαν ανταγωνιστικά προς τους αγρότες-καλλιεργητές. Ο ίδιος κατέληξε επίσης στο συμπέρασμα ότι οι ληστές δρούσαν κατά κάποιον τρόπο διαμεσολαβητικά ανάμεσα στους αγρότες και τους κτηνοτρόφους, συνήθως υποστηρίζοντας του δεύτερους. Σχετικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα της ληστείας, ο Κολιόπουλος επισήμανε ότι οι ληστές συχνά εφάρμοσαν διάφορες καταπιεστικές πρακτικές εναντίον των κατοίκων της υπαίθρου μεταξύ των οποίων και η επιβολή

²⁴ Β. Τζούκας (2007), «Η κοινωνική ληστεία και η παράδοση ανταρσίας. Ληστές και αντάρτες στη δεκαετία 1940-1950», στο Δερμεντζόπουλος, Χρήστος και Βασίλης Νιτσιάκος (επιμ.) *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 143-156.

²⁵ Β. Δαλκαβούκης (2007), «Παράδοση ανταρσίας και νεωτερικότητα στον αγροτικό χώρο, το παράδειγμα της εαμικής αντίστασης στο Ζαγόρι», στο Χρ. Δεμερτζόπουλος – Β. Νιτσιάκος (επιμ.). *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 131-142.

άτυπης φορολογίας. Επιπλέον, οι ληστές σε πολλές περιπτώσεις έθεται τους εαυτούς τους στην υπηρεσία των τοπικών ελίτ της υπαίθρου, ακόμη και τρομοκρατώντας τους φτωχούς χωρικούς²⁶.

Οι θέσεις αυτές κινούνται κοντά στη λογική του Blok, ο οποίος επίσης αμφισβήτησε τη θέση περί κοινωνικής ληστείας του Hobsbawm, επισημαίνοντας και αυτός αφενός την καταπίεση των ληστών σε βάρος των χωρικών και αφετέρου ότι αυτοί στην πραγματικότητα παρεμπόδισαν την πολιτική και κοινωνική κινητοποίηση των καταπιεζόμενων πληθυσμών της υπαίθρου²⁷. Η ανθρωπολογική προσέγγιση της ληστείας έχει επίσης επισημάνει ότι το φαινόμενο δεν μπορεί να κατανοηθεί αποκλειστικά μέσα από νομικές ή κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, αλλά και ως σύστημα συμβολικών πρακτικών που σχετίζονται με τη βία, την τιμή και τη συλλογική μνήμη. Όπως έχει υποστηριχθεί, η ληστεία στα Βαλκάνια λειτουργούσε συχνά ως μια μορφή κοινωνικά νοηματοδοτημένης βίας, μέσω της οποίας διαπραγματεύονταν σχέσεις εξουσίας, δικαιοσύνης και ανταπόδοσης. Οι ληστές δεν αντιμετωπίζονταν πάντοτε ως απλοί εγκληματίες, αλλά ως πρόσωπα ενταγμένα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο όπου η εκδίκηση, η προστασία της τιμής και η ανταποδοτική βία μπορούσαν συχνά να έχουν μια κάποια ηθική νομιμοποίηση²⁸.

Στο πλαίσιο της Ελλάδας του δέκατου ένατου αιώνα, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει επίσης στο πώς το φαινόμενο διαπλέχθηκε με την εμπειρία του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Στην ελληνική περίπτωση, η μετάβαση από τις άτακτες πολεμικές ομάδες της Επανάστασης σε έναν τακτικό στρατό ευρωπαϊκού τύπου δημιούργησε ένα μεταβατικό πεδίο, στο οποίο πολλοί πρώην αγωνιστές, αποκλεισμένοι από τη στρατιωτική υπηρεσία ή χωρίς σταθερή απασχόληση, στράφηκαν στη ληστεία ως μέσο επιβίωσης. Η αποστράτευση, η ατελής ενσωμάτωση των ατάκτων και η αδυναμία του κράτους να διατηρήσει αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου της βίας συνέβαλαν στη διατήρηση του φαινομένου για πολλές δεκαετίες. Εξάλλου, οι ίδιες ένοπλες ομάδες μπορούσαν να χρησιμοποιούνται άλλοτε ως κρατικά εργαλεία σε εθνικές ή αλυτρωτικές επιδιώξεις και άλλοτε να

²⁶ Ι. Κολιόπουλος, (1979), *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Ερμής, Αθήνα.

²⁷ A. Blok, (1972), "The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered" *Comparative Studies in Society and History*, τ. 14, Cambridge University Press, σ. 494-503.

²⁸ M. Mazower, (2001), *Τα Βαλκάνια*, Αθήνα, σ. 78-79.

αντιμετωπίζονται ως εγκληματικές συμμορίες, γεγονός που αναδεικνύει τη ρευστότητα των ορίων μεταξύ νόμιμης και παράνομης βίας στην Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα²⁹.

Σε κάθε περίπτωση, η ληστεία στον ελληνικό χώρο κατά τον δέκατο ένατο αιώνα δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως μορφή εγκληματικότητας ή ως μορφής αντίστασης προς την κρατική εξουσία. Είναι περισσότερο χρήσιμο να ερμηνεύεται ως ένα φαινόμενο άρρηκτα συνδεδεμένο με τη διαδικασία συγκρότησης και νομιμοποίησης της ίδιας της κρατικής εξουσίας. Εξάλλου, οι ένοπλες ομάδες, ήδη από την εποχή των κλεφταρματολών, λειτούργησαν ιστορικά μέσα σε πλαίσιο μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, υπηρετώντας κατά περιόδους την επιβολή της τάξης και άλλοτε αμφισβητώντας την. Η διττή αυτή λειτουργία συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας μακρόχρονης πολιτικής παράδοσης, κατά την οποία η μορφή του «ληστή-ήρωα» ενσωματώθηκε στην εθνική αφήγηση ως σύμβολο ελευθερίας και αυτονομίας. Ωστόσο, η υιοθέτηση από το κράτος και η εξιδανίκευση του συγκεκριμένου προτύπου δημιούργησε μια αξιοσημείωτη αντίφαση. Ενώ σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε ως σύμβολο της θεμελίωσης του ελληνικού κράτους, ταυτόχρονα παρήγαγε ένα σύμβολο που επέτρεπε σε μεταγενέστερες ομάδες, για παράδειγμα στο ΕΑΜ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, να επικαλούνται την ίδια παράδοση για να αμφισβητήσουν τη νομιμότητά του.

Η διεθνής σύγχρονη ιστοριογραφία, άλλωστε, επίσης ανέδειξε ότι η ληστεία του δέκατου ένατου αιώνα δεν πρέπει να θεωρείται ως ένα απομονωμένο ή αποκλειστικά τοπικό φαινόμενο, αλλά ως μέρος ευρύτερων παγκόσμιων μετασχηματισμών, που συνδέονταν με την επέκταση των κρατικών μηχανισμών, την εδραίωση της εδαφικής κυριαρχίας και τη διείδυση της καπιταλιστικής οικονομίας και γραφειοκρατίας στις αγροτικές κοινωνίες. Η αύξηση της κρατικής παρουσίας σε αγροτικές και ορεινές περιοχές, η ιδιωτικοποίηση της γης και η ενσωμάτωση των τοπικών αγροτικών οικονομιών στην καπιταλιστική αγορά δημιούργησαν νέες μορφές κοινωνικής πίεσης και αποσταθεροποίησης, μέσα στις οποίες η ληστεία αποτέλεσε τρόπο προσαρμογής ή/και διαπραγμάτευσης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι

²⁹ N. CJ Pappas, (2018), "Brigands and brigadiers: The problem of banditry and the military in nineteenth-century Greece." *Athens Journal of History*, τ. 4.3, σ. 175-196.

ληστές μπορούν να ιδωθούν ως ενεργοί φορείς που επιχείρησαν να επανακαθορίσουν τη θέση τους σε κοινωνίες που μετασχηματίζονταν με ταχύτατους ρυθμούς. Από την άλλη, η ίδια η ύπαρξη της ληστείας προσέφερε στα κράτη τη δυνατότητα να νομιμοποιήσουν νέες μορφές νομοθεσίας, αστυνόμευσης και διοικητικής επέκτασης στην ύπαιθρο. Υπό αυτή την οπτική, η καταπολέμηση της ληστείας, για την οποία θα γίνει εκτενέστερα λόγος στη συνέχεια, συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία μετάβασης προς το σύγχρονο κράτος και την αναδιαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια³⁰.

Κεφάλαιο 2: Το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο

Η περίοδος από την έξωση του Όθωνα το 1862 έως την αγροτική μεταρρύθμιση του 1871 αποτελεί μία αναμφίβολα σημαντική φάση για τον πολιτικό μετασχηματισμό του νεοελληνικού κράτους. Η ανατροπή της οθωνικής μοναρχίας δεν συνιστούσε απλώς μια αλλαγή προσώπου στον θρόνο, αλλά εξέφραζε βαθύτερες κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες που συνδέονταν με την ανάγκη για εκσυγχρονισμό των θεσμών. Η πολιτική κρίση που οδήγησε στην έξωση του Όθωνα ανέδειξε τη δυσaráσκεια απέναντι σε ένα συγκεντρωτικό και περιοριστικά αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις μιας κοινωνίας που μεταβαλλόταν. Η άνοδος στον θρόνο του Γεωργίου Α΄ άνοιξε μια νέα πολιτική περίοδο, κατά την οποία επιχειρήθηκε η εδραίωση ενός πιο φιλελεύθερου πολιτεύματος, πλησιέστερου στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα³¹. Η πολιτειακή μεταβολή συνοδεύτηκε από την ενίσχυση του κοινοβουλευτισμού και τη σταδιακή ανάδειξη νέων πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες διεκδικούσαν ενεργότερο ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής. Η νέα δυναστεία συνδέθηκε συμβολικά με την ελπίδα πολιτικής ανανέωσης και κοινωνικής σταθεροποίησης, ενώ παράλληλα ενίσχυσε τη διεθνή νομιμοποίηση του ελληνικού κράτους σε μια περίοδο σημαντικών γεωπολιτικών εξελίξεων στα Βαλκάνια.

³⁰ F. Fuoli (2024), "Banditry in Global Social History", *The Historical Journal* 67.4, σ. 803-825.

³¹ Γ. Χ. Σωτηρέλης (1991), *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα*, σ. 78.

Κατά την υπό εξέταση δεκαετία, ωστόσο, το πολιτικό σύστημα της χώρας χαρακτηριζόταν από μεγάλη ρευστότητα. Οι συνεχείς κυβερνητικές μεταβολές συνδέονταν σε μεγάλο βαθμό με την απουσία σταθερών κομματικών σχηματισμών, ενώ ο πολιτικός ανταγωνισμός δεν οργανωνόταν ακόμη γύρω από σαφή ιδεολογικά προγράμματα, αλλά κυρίως γύρω από προσωπικές πολιτικές δικτυώσεις και τοπικές επιρροές³². Παρά τη θεσμική αστάθεια, κατά την περίοδο αυτή φαίνεται ότι διαμορφώθηκαν νέες πολιτικές προτεραιότητες, με σημαντικότερη την οικονομική ανασυγκρότηση και την αξιοποίηση της αγροτικής παραγωγής ως βασικού πυλώνα ανάπτυξης. Παράλληλα, η ελληνική πολιτική ζωή επηρεαζόταν έντονα από διεθνείς παράγοντες. Η Κρητική Επανάσταση και η γενικότερη άνοδος του εθνικού αλυτρωτισμού ενίσχυσαν τη Μεγάλη Ιδέα, καθώς και την εδραίωση της εθνικής ταυτότητας, ως βασικό άξονα πολιτικής νομιμοποίησης, αλλά και χάραξης της εξωτερικής πολιτικής. Τα εθνικά ζητήματα λειτουργούσαν συχνά ως παράγοντας πολιτικής συσπείρωσης, αλλά ταυτόχρονα επιβάρυναν τα δημόσια οικονομικά και περιόριζαν τα περιθώρια εσωτερικών μεταρρυθμίσεων³³. Μέσα σε αυτό το πολιτικό περιβάλλον αναδείχθηκαν προσωπικότητες όπως ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, οι οποίες επηρεασμένες από τον ευρωπαϊκό φιλελευθερισμό επιδίωξαν την προώθηση μεταρρυθμίσεων με στόχο τον οικονομικό εκσυγχρονισμό. Η διανομή των εθνικών γαιών και η μεταρρύθμιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος αποτέλεσαν κεντρικά ζητήματα πολιτικής συζήτησης, καθώς θεωρούνταν αναγκαίες προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός στρώματος μικροϊδιοκτητών και για την ενίσχυση της παραγωγικότητας της γεωργίας.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι κατά τη δεκαετία που μεσολάβησε από την έξωση του Όθωνα μέχρι την αγροτική μεταρρύθμιση και τα μέτρα κατά της ληστείας του Κουμουνδούρου, ορισμένες ληστρικές επιθέσεις πήραν μεγάλες διαστάσεις και συγκλόνισαν την πολιτική ζωή του τόπου. Η πρώτη από αυτές ήταν η απαγωγή του πρώην υπουργού και μετέπειτα πρωθυπουργού Σωτήρη Σωτηρόπουλου το καλοκαίρι του 1866. Ο Σωτηρόπουλος απήχθη από τους ληστές Λαφαζάνη και Λύγκο την ώρα που βρισκόταν μέσα στο κτήμα του στην περιοχή των Φιλιατρών. Αφού

³² Ε. Σκοπετέα (1988), *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Πολύτυπο, Αθήνα, σ. 298

³³ Ο.π., σ. 300-306.

περιπλανήθηκε μαζί με τους απαγωγείς του για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του ενός μήνα, ο Σωτηρόπουλος απελευθερώθηκε τελικά στις αρχές Σεπτεμβρίου, έπειτα από την καταβολή 80.000 δραχμών ως λύτρα³⁴. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι αμέσως μετά το τέλος της περιπέτειάς του, ο Σωτηρόπουλος δημοσίευσε το βιβλίο-μαρτυρία *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίωσις μετά ληστών*, και στο οποίο περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τις αντιλήψεις και τα ήθη των ληστών³⁵. Το γεγονός αυτό απασχόλησε έντονα την κεντρική πολιτική σκηνή, με την αντιπολίτευση να κατηγορεί την κυβέρνηση για την ανικανότητά της να περιορίσει τη δράση των ληστών.

Μία ακόμη απαγωγή πολιτικού προσώπου έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο 1870, όταν μια συμμορία ληστών από τη Βοιωτία απήγαγε μέσα στο σπίτι του τον πρώην πρόεδρο της Βουλής και υπουργό Παιδείας Φίλωνα Φίλωνος. Ο Φίλωνος έμεινε υπό ομηρία για εννέα ημέρες και απελευθερώθηκε αφού κατέβαλε ως λύτρα το ποσό των 57.000 δραχμών³⁶.

Το πιο δραματικό όμως και διεθνώς προβεβλημένο επεισόδιο της δράσης των ληστών στην Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα ήταν η Σφαγή στο Δήλεσι στα τέλη Μαρτίου 1870. Λόγω της έκτασης και της δυσμενούς απήχυσής του, το επεισόδιο αυτό λειτούργησε ως με καταλυτικό τρόπο για την αναδιάρθρωση της κρατικής πολιτικής απέναντι στο φαινόμενο της ληστείας. Το περιστατικό αφορούσε την απαγωγή και τελικά τη δολοφονία μιας ομάδας ξένων περιηγητών, μεταξύ των οποίων Βρετανοί και Ιταλοί, από τη συμμορία των αδελφών Αρβανιτάκηδων, παρά τις πολύμηνες διαπραγματεύσεις και τις προσπάθειες που έκανε η ελληνική κυβέρνηση για την απελευθέρωσή τους. Η σφαγή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό. Στον ευρωπαϊκό Τύπο, και ιδιαίτερα στη Βρετανία, το γεγονός παρουσιάστηκε ως τρανή απόδειξη της αδυναμίας του ελληνικού κράτους να επιβάλει τη δημόσια τάξη και να προστατεύσει την ανθρώπινη ζωή. Η εικόνα της χώρας υπέστη σοβαρό πλήγμα, ενώ ασκήθηκαν έντονες διπλωματικές πιέσεις. Η ληστεία δεν ήταν πλέον ένα «εσωτερικό» πρόβλημα

³⁴ Αναστασόπουλος, σ. 117.

³⁵ Β. Βάη (2023), *Η μαρτυρία του βουλευτή Σ. Σωτηρόπουλου για την απαγωγή του από ληστές το 1866*, Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, σ. 6.

³⁶ Αναστασόπουλος, σ. 120.

της ελληνικής υπαίθρου, καθώς μετατράπηκε σε ζήτημα που αφορούσε τις διεθνείς σχέσεις και την ίδια την αξιοπιστία του κράτους.

Στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, η Σφαγή στο Δήλεσι όξυνε τις αντιπαραθέσεις γύρω από την ευθύνη της κυβέρνησης και τη συνολική διαχείριση του ζητήματος της δημόσιας ασφάλειας. Η αντιπολίτευση κατηγορήσε την κυβέρνηση για ολιγωρία, αστοχίες και αντιφατικά μέτρα, ενώ ο δημόσιος λόγος άρχισε να συγκλίνει προς την ανάγκη ριζικών και αυστηρότερων παρεμβάσεων και μέτρων. Άλλωστε, ενδεικτική της μεγάλης εντύπωσης που προκάλεσε η Σφαγή του Δήλεσι είναι η παραίτηση της κυβέρνησης του Θρασύβουλου Ζαΐμη, την οποία διαδέχθηκε η κυβέρνηση του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1970). Τον Δεληγιώργη διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, που έμεινε στην εξουσία μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου 1971.

Η περίοδος από την έξωση του Όθωνα έως τα μέτρα του Κουμουνδούρου κατά της ληστείας υπήρξε μια εποχή έντονων πολιτικών μετασχηματισμών, κοινωνικών εντάσεων και αναζήτησης νέων μορφών κρατικής οργάνωσης. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η ληστεία δεν αντιμετωπίστηκε απλώς ως ένα ζήτημα δημόσιας τάξης, αλλά ως ένα πρόβλημα που συνδεόταν στενά με τη διεθνή εικόνα, τη λειτουργία των θεσμών και την ίδια τη διαδικασία συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους. Η Σφαγή στο Δήλεσι λειτούργησε καταλυτικά προς αυτή την κατεύθυνση, επιταχύνοντας τη στροφή προς αυστηρότερες πολιτικές καταστολής και ενισχύοντας την ανάγκη για πιο αποτελεσματική κρατική παρέμβαση στην ύπαιθρο.

Κεφάλαιο 3: Μέτρα για την αντιμετώπιση της ληστείας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και το 1871

Στη μετεπαναστατική Ελλάδα, η κρατική εξουσία εστίασε από πολύ νωρίς στο ζήτημα της αντιμετώπισης της ληστείας, το οποίο συνδέθηκε με τα ευρύτερα ζητήματα της επιβολής του κράτους αλλά και της κοινωνικής και οικονομικής προόδου της χώρας. Ο πρώτος κυβερνήτης της χώρας Ιωάννης Καποδίστριας ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την αντιμετώπιση του ληστρικού φαινομένου, το οποίο συνέδεσε ευθέως με το ζήτημα της έγγειας ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με πρόταση που κατέθεσε στη Γερουσία, ο Καποδίστριας πίστευε ότι οι εθνικές γαίες έπρεπε να διανεμηθούν με τρόπο που

να διασφαλίζει ιδιοκτησία σε όλους, ενώ έπρεπε επίσης να ληφθεί μέριμνα για την ενίσχυση και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας. Μετά από μία σχεδόν δεκαετία βίας στην ελληνική ύπαιθρο, ο Καποδίστριας πίστευε ότι η ατομική ιδιοκτησία αποτελούσα βασική προϋπόθεση για την εμπέδωση της τάξης αλλά και γενικότερα για την πρόοδο της χώρας³⁷.

Από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, αναπτύχθηκε μια «αυστηρά κατασταλτική πολιτική», η οποία αφενός εντασσόταν στο ευρύτερο πνεύμα της πολιτικής κατά την εν λόγω περίοδο και αφετέρου καθόρισε μια σχέση καχυποψίας ανάμεσα στο κράτος και τους αγροτοποιμένες. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, το κράτος απέφυγε να εστιάσει στα κοινωνικά και οικονομικά αίτια της ληστείας, περιορίζοντας την αντιμετώπιση του φαινομένου κυρίως στη δράση των καταδιωκτικών αποσπασμάτων που δρούσαν στην ύπαιθρο³⁸.

Τα καταδιωκτικά αποσπάσματα της Χωροφυλακής έθεσαν στο στόχαστρό τους τους αγροτοποιμενικούς πληθυσμούς και ιδίως τα τσελιγκάτα, τα οποία χαρακτηρίζονταν συχνά ως «ληστοστροφεία»³⁹. Οι κάτοικοι της υπαίθρου αντιμετώπιζονταν από τις δυνάμεις καταστολής και ευρύτερα από το κράτος ως επικίνδυνοι, ως φορείς αρχαϊκών ηθών, που ήταν ασύμβατα με την ύπαρξη ενός σύγχρονου κράτους⁴⁰. Ενδεικτική αυτής της αντίληψης είναι, μεταξύ άλλων, μία έκθεση που συντάχθηκε το 1856 από τον νομάρχη Αττικοβοιωτίας Γεώργιο Λασάνη. Σύμφωνα με αυτήν την έκθεση, η συνύπαρξη των κατοίκων της υπαίθρου με τους ληστές είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του φαινομένου, ενώ προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της ληστείας αποτελούσε ο συνολικός έλεγχος των αγροτικών πληθυσμών. Με βάση τις διαδεδομένες αυτές παραδοχές, θεωρήθηκε η αντιμετώπιση του ληστρικού φαινομένου προϋπέθετε επίσης τη μόνιμη εγκατάσταση των νομάδων σε χωριά⁴¹.

Στο επίπεδο της πρακτικής, το ελληνικό κράτος επιχείρησε από πολύ νωρίς να εμπλέξει τους ίδιους τους κατοίκους της υπαίθρου στην αντιμετώπιση της ληστείας, στη βάση της παραδοχής ότι οι κατασταλτικές δυνάμεις δεν επαρκούσαν για την

³⁷ Αικ. Παπούλη (2015), *Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871 όπως παρουσιάζεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*. Διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, σ. 27-28

³⁸ Αναστασόπουλος, σ. 68-69.

³⁹ Ν. Γκιόλιας (2014), *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*. Πορεία, Αθήνα, σ. 484-488

⁴⁰ Ι. Κολίοπουλος, *Η ληστεία στην Ελλάδα*, σ. 233-234.

⁴¹ Ο.π., σ. 226-228.

καταδίωξη των ληστών. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά το πρωθυπουργός Ιωάννης Κωλέττης το 1843, «όντος περιωρισμένου του αριθμού της δημοσίας δυνάμεως, δεν ήτον δυνατόν να τοποθετηθή εις όλας τας αναγκαίας θέσεις στρατιωτική δύναμις, επιφορτισμένη την καταδίωξιν της ληστείας· όθεν εξ ανάγκης έπρεπε να ανατεθή το έργον τούτο εις τους δημότας»⁴². Μια πρώτη προσπάθεια έγινε ήδη το 1840, με το Βασιλικό Διάταγμα «Περί καταδιώξεως της ληστείας και περί αμοιβών επί τη συλλήψει ή τω φόνω ληστών», το οποίο αφενός θέσπιζε αμοιβές για τη σύλληψη ή τη δολοφονία ληστών και αφετέρου ενέπλεκε στην καταδίωξη των ληστών τις δημοτικές αρχές. Σε παρόμοια λογική, το Βασιλικό Διάταγμα «Περί αμοιβών επί τη καταμηνύσει κρυφίων ληστών» θέσπιζε χρηματικές αμοιβές για τους πολίτες που προέβαιναν στην κατάδοση ληστών στις αρχές⁴³.

Στην κατεύθυνση της κινητοποίησης των πολιτών κινήθηκε και το νομοσχέδιο της κυβέρνησης Κωλέττη, που κατατέθηκε στη Βουλή τον Μάιο 1845. Ο συγκεκριμένος νόμος όριζε ότι «όλοι οι δημόται οι έχοντες ηλικίας 20-50 ετών», με κάποιες εξαιρέσεις, ήταν υποχρεωμένοι «να κινώνται προς καταδίωξιν των ληστών και να συντρέχωσι προς τον αυτόν σκοπόν την δημοσίαν δύναμιν, και τους ομόρους δήμους», καθώς και ότι οι δήμαρχοι και τα δημοτικά συμβούλια υποχρεώνονταν να συντάξουν τους καταλόγους «όλων των υποχρεωμένων εις την καταδίωξιν της ληστείας δημοτών». Επίσης, ο ίδιος νόμος προσδιόριζε τις αμοιβές των δημοτών, στη βάση της επικινδυνότητας του ληστή και του είδους της συμβολής του ληστή στην καταδίωξή του. Προκειμένου δε να κάμψει τις αντιδράσεις των χωρικών, ο νόμος όριζε ότι σε περίπτωση τραυματισμού του δημότη που καταδίωξε ληστή, το κράτος θα πλήρωνε τα ιατρικά έξοδα και θα κατέβαλε αποζημίωση, ενώ σε περίπτωση θανάτου, η οικογένεια του θύματος θα λάμβανε μηνιαία σύνταξη⁴⁴.

Η νομοθετική αυτή παρέμβαση της κυβέρνησης Κωλέττη αποκαλύπτει ότι η αντιμετώπιση της ληστείας δεν περιοριζόταν πλέον σε ζήτημα δημόσιας τάξης, αλλά συνδεόταν άμεσα με τη διαδικασία κρατικής συγκρότησης και ελέγχου της υπαίθρου. Μέσω της υποχρεωτικής συμμετοχής των δημοτών στην καταδίωξη των ληστών, το

⁴² Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων κατά την Πρώτην Σύνοδον του έτους 1844, τόμος Γ', εν Αθήναις 1845, σ. 1273

⁴³ Αναστασόπουλος, σ. 75-76.

⁴⁴ Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων κατά την Πρώτην Σύνοδον του έτους 1844, τόμος Γ', εν Αθήναις 1845, σ. 1279-1280.

κράτος επιδίωκε αφενός να αντισταθμίσει την αδυναμία που προέκυπτε από τους περιορισμένους κατασταλτικούς μηχανισμούς του και αφετέρου να ενσωματώσει τους αγροτικούς πληθυσμούς σε ένα νέο πλέγμα κρατικών υποχρεώσεων και πειθαρχίας. Η μετατροπή των κατοίκων της υπαίθρου σε φορείς αστυνόμευσης και καταστολής εντάσσεται επίσης σε μια προσπάθεια διάρρηξης των παραδοσιακών δεσμών ανοχής ή συνεργασίας με τη ληστεία, με ταυτόχρονη ενίσχυση της κρατικής επιτήρησης επί των αγροτικών κοινωνιών. Ως εκ τούτου, ο νόμος του 1845 δεν στόχευε μόνο στην καταστολή της εγκληματικότητας, αλλά στον κοινωνικό μετασχηματισμό της υπαίθρου, στοιχείο που συνδέεται ευρύτερα με το αγροτικό ζήτημα και τη μετάβαση προς ένα πιο συγκεντρωτικό και σύγχρονο κράτος.

Το 1856 ψηφίστηκε ο νόμος-σύμβαση «Περί καταστολής της ληστείας, μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», που προέβλεπε τη συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών για την αντιμετώπιση του ληστρικού φαινομένου. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο της συμβάσεως, οι αρχές των δύο χωρών ήταν υποχρεωμένες

να μη αφήνουν να σχηματίζονται μήτε να διαμένουν εντός των σχετικών επικρατειών των συμμορίες ένοπλοι, αίτινες σκοπόν ήθελον έχει την εξάσκηση της ληστείας, είτε εν τη μια είτε εν τη άλλη Επικρατεία, και να καταβάλλουν πάσαν προσπάθειαν, έκαστον εντός της Επικρατείας αυτού, προς καταδίωξιν και σύλληψιν των ληστών, οίτινες ήθελον διαβή τα μεθόρια, ερχόμενοι εκ του άλλου Κράτους⁴⁵.

Αυτός ο νόμος συνδέεται με τον μεταγενέστερο του 1865 «Περί αμοιβαίας παραδόσεως των λιποτακτών», που αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση της δράσης ανδρών που ήθελαν να αποφύγουν τη στράτευση και γι' αυτό τον λόγο κατέφευγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου εντάσσονταν σε ληστρικές συμμορίες⁴⁶. Όπως εξηγεί ο Αναστασόπουλος, μία σημαντική όψη της ληστείας κατά τη μετεπαναστατική περίοδο ήταν η διάσχιση των συνόρων από τους Έλληνες και Οθωμανούς ληστές, με στόχο την αναζήτηση καταφυγίου. Από την Ελλάδα, άλλωστε, δεν έλειπαν και οι «εισαγόμενοι» ληστές, δηλαδή οι Οθωμανοί λιποτάκτες που

⁴⁵ Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων κατά την Τρίτην Σύνοδον της Τέταρτης Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Α', εν Αθήναις, 1856, σ. 592-593.

⁴⁶ Αναστασόπουλος, σ. 76-77.

πραγματοποιούσαν ληστρικές επιδρομές σε ελληνικά εδάφη, ειδικά στην περιοχή της Θεσσαλίας⁴⁷.

Αυτές οι νομοθετικές παρεμβάσεις ακολουθήθηκαν από νόμο της κυβέρνησης Μπενιζέλου Ρούφου, στις αρχές του 1867. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο, που ψηφίστηκε στον απόηχο των αντιδράσεων, που είχε προκαλέσει η απαγωγή Σωτηρόπουλου, μεγάλο μέρος για την αντιμετώπιση της ληστείας αναλάμβαναν οι δήμοι. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νόμος αυτός προέβλεπε την καταβολή αποζημιώσεων στα θύματα από τους δήμους εντός της επικράτειας των οποίων λάμβαναν χώρα οι ληστρικές επιθέσεις. Παρομοίως, αποζημιώσεις προς τα θύματα θα υποχρεώνονταν να καταβάλουν όσοι υπέθαλπαν ληστές⁴⁸.

Η σημαντικότερη, ωστόσο, νομοθετική παρέμβαση για την αντιμετώπιση της ληστείας ήταν ο ιδιώνυμος νόμος ΤΟΔ' «Περί καταδίωξεως της ληστείας», της 27ης Φεβρουαρίου 1871. Το πρώτο κεφάλαιο του εν λόγω σχεδίου νόμου, με τίτλο «Επικήρυξις και ποιναί ληστών και συνεργών», προέβλεπε την ποινή του θανάτου για τους αρχηγούς των ληστρικών συμμοριών και για το έγκλημα της απαγωγής⁴⁹. Η εκτέλεση των ληστών μπορούσε να λειτουργήσει ως συμβολική επιβεβαίωση της κρατικής κυριαρχίας, μετατρέποντας το σώμα του ληστή σε μέσο επίδειξης της εξουσίας του κράτους. Υπό αυτή την έννοια, η καταστολή της ληστείας δεν αποτελούσε μόνο μια πρακτική αστυνόμευσης, αλλά και μια διαδικασία μέσω της οποίας το κράτος επιχειρούσε να επιβάλει νέους κανόνες νομιμότητας και κοινωνικής τάξης στην ελληνική ύπαιθρο⁵⁰.

Επιπλέον, με τον νόμο του 1871 θεσπιζόταν ποινή φυλάκισης δύο έως έξι μηνών για όσους δεν προέβαιναν σε καταγγελία των ληστών στις αρχές. Το άρθρο 4 του σχεδίου νόμου ήταν, πράγματι, ιδιαίτερα αυστηρό ως προς τη στάση των κατοίκων των περιοχών όπου δρούσαν οι ληστρικές συμμορίες:

Ο λαβών γνώσιν του τόπου της διατριβής ληστού ή ληστρικής συμμορίας, εάν εγκαίρως δεν αναγγείλη τούτο εις των επί της καταδίωξεως αξιωματικών ή υπαξιωματικών, ή εις τας πλησιεστέρας

⁴⁷ Ο.π., σ. 56-57.

⁴⁸ Ο.π., σ. 78.

⁴⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας*, αρ. 5, 1/3/1871.

⁵⁰ P.S. Cassia (2000) "Better occasional murders than frequent adulteries;.. banditry, violence and sacrifice in the mediterranean." *History and Anthropology* 12.1, σ. 65-99

στρατιωτικήν, διοικητικήν ή δημοτικήν αρχήν, τιμωρείται με φυλάκισιν δύο έως εξ μηνών.

Αυστηρότερες ποινές πρόσκαιρων δεσμών ή κάθειρξης προβλέπονταν για τους κατοίκους της υπαίθρου που παρείχαν στους ληστές υλική βοήθεια ή πληροφορίες σχετικά με τις κινήσεις των διωκτικών αρχών. Με διάφορες ποινές και πρόστιμα τιμωρούνταν επίσης οι δημότες που απέφευγαν να υπηρετήσουν στα αποσπάσματα για την καταδίωξη της ληστείας που συγκροτούνται στο πλαίσιο των δήμων. Ιδιαίτερα αυστηρά μέτρα θεσπίζονταν επίσης εναντίον των δημοτικών αρχόντων, των στρατιωτικών και των άλλων κρατικών υπαλλήλων που αμελούσαν τα καθήκοντά τους σχετικά με την καταπολέμηση της ληστείας ή συνεργάζονταν με ληστές. Το κεντρικό κράτος επιφόρτιζε με μεγάλο μερίδιο ευθύνης τους δημάρχους, οι οποίοι καλούνταν να λειτουργήσουν ως όργανα καταστολής:

Άρθρ. 11. Εν απουσία της στρατιωτικής αρχής, ο δήμαρχος οφείλει να λαμβάνη αφ' εαυτού τα προς καταδίωξιν πρόσφορα μέτρα κατά το προηγούμενον άρθρον, ειδοποιών αμελητί και την πλησιεστέραν στρατιωτικήν και διοικητικήν αρχήν, άλλως υπόκειται εις την εν αυτώ ωρισμένη ποινήν⁵¹.

Εκτός από την απειλή της τιμωρίας, ο νόμος ΤΟΔ' επιχείρησε να διασφαλίσει για λογαριασμό του κράτους τη συνεργασία των κατοίκων μέσω ποινών και αμοιβών. Μεταξύ άλλων, ο νόμος προέβλεπε ότι ο καταδότης ληστρικής συμμορίας αποκτούσε δικαίωμα διορισμού ως εθνοφύλακας, ενώ μια σειρά αποζημιώσεων προβλεπόταν σε περίπτωση τραυματισμού ή φόνου κατά την καταδίωξη. Οι συνεργάτες των αρχών στην καταδίωξη των ληστών, σε περίπτωση που αυτή ήταν «άνευ αποτελέσματος» μπορούσαν να λάβουν αμοιβή με απόφαση του υπουργού Εσωτερικών.

Το τρίτο κεφάλαιο του νόμου αναφερόταν στις ευθύνες των τοπικών πληθυσμών, έτσι όπως αυτές ορίζονταν από το κράτος. Στη λογική της συλλογικής ευθύνης, ιδιαίτερα σκληρό ήταν το μέτρο της εκτόπισης των συγγενών των ληστών, που είχε ως στόχο τη διάρρηξη των συγγενικών δικτύων:

⁵¹ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β' Συνόδου της Γ' Περιόδου*. Εν Αθήναις, 1871, σ. 503-506.

Συγγενείς ανιόντες, σύζυγος, τέκνα, αδελφοί και αδελφαί, πενθερός και πενθερά ληστού επικεκηρυγμένου εκτοπίζονται από της Στερεάς Ελλάδος εις τας Νήσους ή εις την Πελοπόννησον και τ' ανάπαλιν, ένθα δύνανται να εκλέξωσι τόπον διαμονής⁵².

Όπως φαίνεται από το άρθρο 25 του σχεδίου νόμου, οι κάτοικοι των περιοχών στις οποίες δρούσαν οι ληστές θεωρούνταν εξ ορισμού ύποπτοι, γι' αυτό και το κράτος τους έθετε υπό επιτήρηση, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά:

Εις τους βλαχοποιμένους και τους προς αυτούς εξομοιομένους σκηνίτας εκ των κτηνοτρόφων, ως και εις τους συγγενείς των επικεκηρυγμένων ληστών, μέχρι τετάρτου βαθμού συμπεριλαμβανομένου, περί ως βαρείαι περί λησταπαδοχής υπάρχουσιν υπόνοιαι, επιβάλλεται αστυνομική επιτήρησις επί εξ μήνας μέχρι ενός έτους· η αυτή ποινή επιβάλλεται και εις τους απλούς ποιμένους και αγροφύλακας κοινότητός τινος, εάν εις την περιφέρειαν αυτής συμβή ληστεία και υπάρχωσι βαρείαι κατ' αυτών υπόνοιαι συνεργείας⁵³.

Όπως επισημαίνει ο T. W. Gallant, οι ληστρικές ομάδες στον ελληνικό χώρο δεν συγκροτούνταν από τυχαία ή μεμονωμένα άτομα, αλλά από εκτεταμένα δίκτυα συγγένειας, στα οποία συμμετείχαν αδέρφια, ξαδέλφια, συγγενείς εξ αγχιστείας και πνευματικοί συγγενείς (κουμπάροι). Η ληστεία, επομένως, δεν αποτελούσε απόκλιση από την αγροτική κοινωνία, αλλά προέκταση των ίδιων κοινωνικών μηχανισμών που οργάνωναν την καθημερινή ζωή των χωρικών, όπως οι οικογενειακές συμμαχίες, οι γάμοι και οι διάφορες σχέσεις προστασίας. Οι ληστές διατηρούσαν δεσμούς με τις κοινότητες προέλευσής τους, κατείχαν γη και συμμετείχαν σε τοπικά δίκτυα εξουσίας και οικονομικών σχέσεων⁵⁴. Με αυτή την έννοια, εξηγείται σε έναν βαθμό το μένος του κράτους απέναντι στις τοπικές κοινότητες των βλαχοποιμένων.

⁵² Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β' Συνόδου της Γ' Περιόδου. Εν Αθήναις, 1871, σ. 506

⁵³ Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β' Συνόδου της Γ' Περιόδου. Εν Αθήναις, 1871, σ. 507.

⁵⁴ T.W Gallant (1988), "Greek bandits: Lone wolves or a family affair?." *Journal of Modern Greek Studies* 6.2, σ. 269-290

Στόχος του νόμου ήταν στην πραγματικότητα η διάλυση των τσελιγκάτων, που υποχρεώνονταν στην καταβολή αποζημιώσεων προς τα θύματα των ληστών. Επρόκειτο για μία πρόβλεψη, σύμφωνα με την οποία:

Πάσαι αι εντός του δήμου παραθερίζουσαι ή παραχειμάζουσαι ποιμενικάι ομάδες (τζελιγκάτα) ευθύνονται αναλόγως του αριθμού των ποιμνίων και μέχρι του ποσού των 3000 δραχμών εις αποζημίωσιν παντός υπό ληστών ζημιωθέντος οπωσδήποτε». Επιπλέον, ο νόμος προέβλεπε ότι από την κατηγορία των «βλαχοποιμένων», δηλαδή όσων θεωρούνταν συνένοχοι και αντιμετωπίζονταν αναλόγως από το κράτος, εξαιρούνταν «όσοι εξ αυτών αποκατασταθώσιν έν τινι χωρίω και κατοικήσωσιν αυτόθι μονίμως και διαρκώς την οικογένειάν των⁵⁵.

Σε γενικές γραμμές, από την εξέταση των μέτρων που υιοθετήθηκαν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως το 1871 προκύπτει ότι η ληστεία αντιμετωπίστηκε πρωτίστως ως ένα πρόβλημα κυριαρχίας του κράτους στην ελληνική ύπαιθρο και πολύ λιγότερο ως ένα κοινωνικό φαινόμενο με οικονομικές ή πολιτισμικές αιτίες. Παρά τις πρώιμες αντιλήψεις της καποδιστριακής περιόδου, που συνέδεαν τη μείωση της ληστείας με την αγροτική αποκατάσταση και τη διανομή της γης, η πολιτική που τελικά επικράτησε κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα ήταν σαφώς προσανατολισμένη προς την καταστολή και την επιτήρηση των πληθυσμών της υπαίθρου. Η σταδιακή αυστηροποίηση της νομοθεσίας αντανakλούσε την προσπάθεια του κράτους να επιβάλει την παρουσία του σε περιοχές όπου οι τοπικές κοινωνικές δομές, οι συγγενικοί δεσμοί και οι νομαδικές οικονομικές πρακτικές διατηρούσαν ακόμη σημαντικό βαθμό αυτονομίας. Ο νόμος ΤΟΔ' του 1871 αποτελεί την κορύφωση αυτής της διαδικασίας, καθώς εισήγαγε ένα σύστημα συλλογικής ευθύνης και εκτεταμένης επιτήρησης που στόχευε όχι μόνο στους ίδιους τους ληστές αλλά και στο κοινωνικό περιβάλλον που θεωρούνταν ότι τους υποστήριζε. Ενδεικτικό αυτής της αντίληψης είναι το παρακάτω απόσπασμα από την πρώτη ομιλία του πρωθυπουργού Κουμουνδούρου στη Βουλή στις 22 Δεκεμβρίου 1870:

⁵⁵ Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β' Συνόδου της Γ' Περιόδου. Εν Αθήναις, 1871, σ. 508.

Θέλω δε λάβει την τιμήν να σας υποβάλω εις μίαν των επομένων συνεδριάσεων νομοσχέδιον, το οποίον θα είναι η αφετηρία ιδεών και μέτρων, τα οποία η κυβέρνησις θα λάβη κατά της ληστείας διότι έχομεν ανάγκην όχι να καταστήσωμεν τους υπάρχοντας ληστές αδυνάτους προσωρινώς εις το να κακοποιήσωσι την Ελλάδα, αλλά να καταστρέψωμεν αυτούς, να ξηράνωμεν τας πηγάς της ληστείας και ν' άρωμεν τας αιτίας της γεννήσεώς της και τα μέσα της υπάρξεώς της⁵⁶.

Μέσω της ποινικοποίησης της αδράνειας, της επιβολής ευθυνών στις τοπικές κοινότητες και της πίεσης για μόνιμη εγκατάσταση των νομαδικών πληθυσμών, το κράτος επιδίωκε στην πραγματικότητα να μετασχηματίσει κοινωνικά την ύπαιθρο, εντάσσοντάς την σε ένα νέο διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο.

Κεφάλαιο 4: Η ληστεία στον Τύπο

Σε όλες τις εφημερίδες που αναλύθηκαν για τις ανάγκες της εργασίας, ανεξάρτητα από την πολιτική τους τοποθέτηση, η ληστεία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θέματα της ειδησεογραφίας και αρθρογραφίας. Η συχνότητα και η ένταση με την οποία η ληστεία απασχολεί τον Τύπο υποδηλώνουν ότι δεν πρόκειται απλώς για ένα κοινωνικό πρόβλημα, αλλά για ένα φαινόμενο με διαστάσεις πολιτικού και εθνικού ζητήματος.

Καθοριστικό ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη έχει διαδραματίσει το νωπό ακόμα τραύμα της Σφαγής στο Δήλεσι, το οποίο σε μεγάλο βαθμό καθορίζει το πλαίσιο εντός του οποίου νοηματοδοτείται η ληστεία. Ενδεικτικές είναι οι ανασκοπήσεις του έτους 1870 που δημοσιεύονται στον Τύπο, όπου τα γεγονότα αυτά και οι προεκτάσεις τους κατέχουν κεντρική θέση. Η *Εφημερίς των Συζητήσεων* γράφει χαρακτηριστικά:

Το 1870 διαφέρει προσέτι των προ αυτού παρελθόντων ετών, ότι κατ' αυτό η Ελλάς εδοκίμασεν όλες τας ύβρεις και όλες τας συκοφαντίας, όσας εδύνατο να επινοήση και να επισωρεύση επί μικράς εκστρατείας σύμπασα η Ευρώπη, επιτηδείως ερεθιζομένη υπό του φανατικού

⁵⁶ «Η ομιλία του πρωθυπουργού», *Αλήθεια*, 22 Δεκεμβρίου 1870, σ. 2.

αυτής εχθρού και γείτονος, και εις το έπακρον αγανακτήσασσα διά το απαίσιον τέλος τεσσάρων πολυτίμων ξένων⁵⁷.

«Η ιστορία του έτους τούτου είναι λυπηρά διά την Ελλάδα, διότι άπασαι αι σελίδες αυτής πληρούνται εκ της αποτροπαίου σφαγής των ξένων περιηγητών εν Δηλίω», σημειώνει στη δική της ανασκόπηση η *Παλιγγενεσία*⁵⁸. Καταγγέλλοντας την κυβέρνηση Ζαΐμη για τους χειρισμούς της, η εφημερίδα *Πλάστιγξ* επίσης επιφυλάσσει μια κεντρική θέση στο Δήλεσι στην ανασκόπησή της για το έτος 1870:

Το έτος 1870, υπό την ανάληπτον κυβέρνησιν του υπογράψαντος το ατιμωτικόν πρωτόκολλον Ζαΐμη, επέφερε και την υποδικίαν του έθνους ενώπιον του κριτηρίου της Ευρώπης, διά την αιχμαλωσίαν και την σφαγήν των ευγενών ξένων, ώστε κατά το έτος αυτό η εθνική φιλοτιμία εταπεινώθη, η εγχώριος νομοθεσία εσφαγιάσθη, η δικαιοσύνη εξεπορνεύθη, η διοίκησις του κράτους εγένετο έρμαιον της φαυλότητος μιας ανηθίκου οικογενειακής κυβερνήσεως, η χρεωκοπία του δημοσίου υπήρξε πλήρης, και εν γένει, οι πόθοι της Ελλάδος εματαιώθησαν⁵⁹.

Και η εφημερίδα *Μέριμνα* παρουσιάζει το Δήλεσι ως το σημαντικότερο για την Ελλάδα γεγονός του έτους 1870:

Η ληστεία η κατά την οδόν Μαραθώνος συμβάσα και η παρακολουθήσασα αυτήν αιχμαλωσία και σφαγή των άγγλων, εν μηνί Απριλίων, ήτο μέγα διά τον τόπον ατύχημα. Πάσαι αι συκοφαντίαι και αι ύβρεις του κόσμου εξετοξεύθησαν κατά της ημετέρας πατρίδος έξωθεν, έσωθεν δε εδόθη δεινή αφορμή εις το να επέλθωσιν αλληπάλληλοι δυσχέρειαι και αξιοκατάκριτοι αντεγκλήσεις, ως τα αποτελέσματα, προς κοινήν βλάβην, παρετάθησαν επί μακρόν. Επί των αντεγκλήσεων τούτων οι ξένοι επωκοδόμησαν πολυειδείς δυσφημίας κατά του τόπου και δεν πιστεύομεν ότι απηλλάγημεν έτι εκ της γλωσσαλγίας αυτών⁶⁰.

⁵⁷ «Το 1870», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 1 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

⁵⁸ «Η ελληνική ιστορία του 1870», *Παλιγγενεσία*, 2 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁵⁹ «Το έτος 1870», *Πλάστιγξ*, 4 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁶⁰ «Τα εν έτει 1870», *Μέριμνα*, 4 Ιανουαρίου 1871, σ. 1

Μέσα από αυτές τις αφηγήσεις, το Δήλεσι αναδεικνύεται ως ένα κεντρικό γεγονός, το οποίο δεν αφορά μόνο τη ληστεία ως εγκληματικό και κοινωνικό φαινόμενο, αλλά επηρεάζει συνολικά την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό και ταυτόχρονα τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος στο εσωτερικό.

Λόγω των διεθνών αντιδράσεων που έχουν προκαλέσει τα γεγονότα στο Δήλεσι, η ληστεία, την εποχή που υποβάλλεται στη Βουλή το νομοσχέδιο της κυβέρνησης Κουμουνδούρου, έχει αναχθεί σε ένα πραγματικά εθνικό ζήτημα, ένα ζήτημα που άπτεται άμεσα της εθνικής αξιοπρέπειας και της διεθνούς θέσης της χώρας. «Η Ελλάδα από του παρελθόντος Απριλίου σπαράσσει υπό τους όνυχας της Αγγλίας», σημειώνει σε έντονο ύφος η *Εφημερίς των Συζητήσεων* με αφορμή τη συζήτηση σχετικά με την αποζημίωση που διεκδικούσε από το ελληνικό κράτος η χήρα ενός από τα θύματα της Σφαγής στο Δήλεσι⁶¹. Το συγκεκριμένο ζήτημα, πράγματι, αναφέρεται συχνά στον Τύπο και συχνά συνδέεται με τη στάση των κυβερνήσεων και τις σχέσεις της χώρας με την Αγγλία⁶². Οι σχέσεις αυτές παρουσιάζονται ως άνισες, ενώ σχεδόν όλες εφημερίδες καλούν την ελληνική κυβέρνηση να αντισταθεί στις απαιτήσεις της μεγάλης χώρας⁶³. Μία από τις βασικές κατηγορίες που ασφαλώς απευθύνουν οι εφημερίδες προς την Αγγλία έχει να κάνει με την προσπάθειά της να αναμειχθεί στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Γράφει χαρακτηριστικά η *Παλιγγενεσία*:

Είναι απελπιστικόν τη αληθεία να βλέπη τις μεγάλην Δύναμιν, οία η Αγγλία, θέλουσαν να διδάσκη την ανατροπήν των νόμων της χώρας και να παραλύη διά της πολιτικής και των αξιώσεων της πάσαν συνεκτικήν εν κυμαινομένη κοινωνία δύναμιν, και τούτο, όχι όπως σώση ήδη εκείνους, ους εκλαύσαμεν διά παντός, αλλ' όπως ευρίσκη αφορμάς επεμβάσεως εις την εσωτερικήν διοίκησιν του τόπου προς επιδίωξιν των ανέκαθεν σκοπών αυτής⁶⁴.

Εξάλλου, λίγες μέρες πριν από τη συζήτηση του νομοσχεδίου στη Βουλή, πραγματοποιείται συζήτηση σχετικά με τη ληστεία, με αφορμή σχετική επερώτηση

⁶¹ «Η χήρα Λούδ», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 16 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1.

⁶² *Αιών*, 21 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

⁶³ «Η νέα διακοίνωσις», *Αυγή*, 17 Δεκεμβρίου 1870, σ. 1-2· «Διάφορα», *Λαός*, 12 Ιανουαρίου 1871, σ. 2· «Και νέα ταπεινώσις», *Μέλλον*, 19 Ιανουαρίου 1871, σ. 1-2· «Διάφορα», *Αυγή*, 21 Ιανουαρίου 1871, σ. 3· «Ο μικρός λόγος», *Αιών*, 9 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1· «Και πάλιν περί των μυρίων λιρών», *Μέλλον*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2· «Διάφορα», *Παλιγγενεσία*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 4.

⁶⁴ «Ο λόγος της βασιλίσσης της Αγγλίας», *Παλιγγενεσία*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

του βουλευτή Φθιώτιδας Κ. Δ. Χατζίσκου, ο οποίος δεν παραλείπει με αυτή την αφορμή να απαντήσει στις από την Αγγλία «εκτοξευθείσας κατά της Ελλάδος συκοφαντίας»⁶⁵. Οι εφημερίδες καταδικάζουν επίσης το αίτημα του πρέσβη της Αγγλίας Έρσκιν για εκ νέου έναρξη των ανακρίσεων σχετικά με τη Δήλεσι, καθώς και έναν λόγο της Βασίλισσας της Αγγλίας του Ιανουαρίου 1871, όπου περιλαμβάνονται κατηγορίες σχετικά με το πώς το ελληνικό κράτος και η ελληνική δικαιοσύνη χειρίστηκαν τα γεγονότα στο Δήλεσι⁶⁶.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι αντιδράσεις απέναντι σε παρεμβάσεις άλλων δυνάμεων, κυρίως της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι εφημερίδες αντιδρούν σχεδόν ομόφωνα σε σχετική εγκύκλιο της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία κατηγορεί την Ελλάδα για ανικανότητα στην αντιμετώπιση της ληστείας, ενώ επιχειρούν να αντιστρέψουν το επιχείρημα, υποστηρίζοντας ότι το φαινόμενο έχει τις ρίζες του στην οθωμανική επικράτεια⁶⁷. Η εφημερίδα *Εθνοφύλαξ* σημειώνει χαρακτηριστικά, στην προσπάθειά της να αντικρούσει τις τουρκικές «συκοφαντίες»:

Είναι γνωστόν, και δεν έχει ανάγκην αναιρέσεως, ότι η ληστεία γεννάται, αναπτύσσεται και διαιτάται εν τω τουρκικώ· [...] ηλίου καταφανέστατον απεδείχθη το τοιούτον εκ του Δηλιακού δράματος· η συμμορία των Αρβανιταίων εκ του τουρκικού εισήλασεν εις το ελληνικόν, και εκείθεν πάλιν επεχείρησε και την δευτέραν κάθοδόν της⁶⁸.

Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η έκθεση του Αμερικανού πρεσβευτή την Ελλάδα Τάκερμαν, που συντάχθηκε και υποβλήθηκε στην κυβέρνησή του αμέσως μετά τα γεγονότα στο Δήλεσι⁶⁹. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποιες εφημερίδες δημοσιεύουν αυτή την έκθεση ολόκληρη, ενώ είτε η αυτούσια δημοσίευση είτε ο σχολιασμός της έκθεσης στις περισσότερες περιπτώσεις εμφανιζόταν στα πρωτοσέλιδα των

⁶⁵ «Η εν τη Βουλή επερώτησις», *Αλήθεια*, 24 Δεκεμβρίου 1870, σ. 1-2· «Διάφορα», *Αιών*, 11 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

⁶⁶ «Η νέα διακοίνωσις», *Αυγή*, 17 Δεκεμβρίου 1870, σ. 1-2· «Διάφορα», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 3. & «Ο μικρός λόγος», *Αιών*, 9 Φεβρουαρίου 1871.

⁶⁷ «Διακοίνωσις Αλή πασσά περί της εν Τουρκία ληστείας», *Αυγή*, 25 Ιανουαρίου 1871· «Η αναισχυντία των γειτόνων μας», *Αυγή*, 23 Ιανουαρίου 1871, σ. 1-2· «Απάντησις τω Ααλή Πασσά», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

⁶⁸ «Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 1 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

⁶⁹ «Ο κ. Τάκερμαν», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 19 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

εφημερίδων⁷⁰. Η σημασία που αποδίδεται σε τέτοιου είδους κείμενα υποδηλώνει ότι ο Τύπος αντιλαμβάνεται τη ληστεία όχι μόνο ως ένα εσωτερικό ζήτημα, αλλά και ως έναν παράγοντα που επηρεάζει τη διεθνή εικόνα της χώρας, την ίδια τη νομιμοποίηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Πέρα όμως από τη διεθνή διάσταση, ο Τύπος ασχολείται εκτενώς και με τις εσωτερικές όψεις του φαινομένου της ληστείας. Συχνά δημοσιεύονται ειδήσεις σχετικά με την καταδίωξη ληστών, περιγραφές συγκρούσεων και εκτελέσεων, καθώς και σχόλια για την κατάσταση της δημόσιας ασφάλειας⁷¹. Οι ληστές παρουσιάζονται με έντονα αρνητικούς όρους, συχνά ως «τέρατα», ενώ οι αφηγήσεις των εκτελέσεων τους περιλαμβάνουν συχνά ανατριχιαστικές λεπτομέρειες. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις τελευταίες τους στιγμές, ιδίως στο αν επέδειξαν μεταμέλεια⁷², στοιχείο που υποδηλώνει ότι η εκτέλεση της ποινής αποτελεί την εποχή εκείνη ένα θέαμα με ηθικό περιεχόμενο.

Παράλληλα, στον Τύπο εντοπίζονται και ορισμένες απόπειρες ερμηνείας των αιτίων της ληστείας. Σε ορισμένες περιπτώσεις επισημαίνεται ο ρόλος των τοπικών αρχών και οι πιθανές σχέσεις τους με ληστρικές συμμορίες, γεγονός που υποδηλώνει μια γενικευμένη δυσπιστία απέναντι στη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού⁷³. Έτσι, η ληστεία δεν παρουσιάζεται αποκλειστικά ως ένα πρόβλημα που έχει να κάνει με το έγκλημα, αλλά επίσης μια όψη της διοικητικής ανεπάρκειας και της πολιτικής διαφθοράς.

Η ανάδειξη του ληστρικού φαινομένου σε κεντρικό ζήτημα για τον Τύπο της εποχής και η πολυεπίπεδη νοηματοδότησή του διαμορφώνουν ένα περιβάλλον πίεσης μέσα στο οποίο η ανάγκη για άμεση και αποτελεσματική κρατική παρέμβαση παρουσιάζεται ως επιτακτική. Το κλίμα αυτό, που χαρακτηρίζεται από φόβο, ηθική αγανάκτηση αλλά και ανησυχία για την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό, συμβάλλει

⁷⁰ «Ο κ. Τάκερμαν», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 19 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2· «Εν μνημείον τιμιότητος», *Αιών*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1· «Ο παρ' ημίν Πρεσβευτής της Αμερικής Κ. Τάκερμαν περί της εν Ελλάδι ληστείας», *Μέριμνα*, 16 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2· «Η έκθεσις του κ. Τάκερμαν», *Παλιγγενεσία*, 16 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3-4.

⁷¹ *Αιών*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 4· «Διάφορα», *Μέλλον*, 22 Ιανουαρίου 1871, σ. 2· «Εβδομάς», *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 23 Ιανουαρίου 1871, σ. 8· «Η καταστροφή της ληστείας εν Ακαρνανία», *Αλήθεια*, 2 Φεβρουαρίου 1871.

⁷² «Διάφορα», *Αλήθεια*, 17 Δεκεμβρίου 1870, σ. 3· «Διάφορα», *Αυγή*, 11 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

⁷³ «Διάφορα», *Αυγή*, 4 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

καθοριστικά στη νομιμοποίηση της ανάληψης νομοθετικών πρωτοβουλιών για την καταπολέμηση της ληστείας.

Κεφάλαιο 5: Η ανάγκη για την καταπολέμηση της ληστείας μέσω του νόμου

Μέσα από τα φύλλα των εφημερίδων προκύπτει ότι, παρά τις επιμέρους διαφωνίες, διαμορφώνεται μια ευρεία συναίνεση ως προς την ανάγκη λήψης νομοθετικών πρωτοβουλιών για την καταπολέμηση της ληστείας. Η ένταση του φαινομένου, σε συνδυασμό με τις διεθνείς πιέσεις που είχαν προκύψει μετά τα γεγονότα στο Δήλεσι, καθιστούσε σχεδόν αυτονόητη την προσφυγή στη νομοθετική παρέμβαση ως βασικό εργαλείο αντιμετώπισης της «μάστιγος» της ληστείας. Ωστόσο, η συναίνεση αυτή δεν σήμαινε ταύτιση απόψεων ως προς το περιεχόμενο, τη μορφή και τη φιλοσοφία του προτεινόμενου νομοσχεδίου.

Οι εφημερίδες που διάκινεται φιλικά προς την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, παρά τις τυχόν επιφυλάξεις και παρατηρήσεις, δεν παραλείπουν να εκφράσουν τη γενικά θετική γνώμη τους σχετικά με το νομοσχέδιο. Ενδεικτικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από δημοσίευμα της εφημερίδας *Αιών*:

Οφείλομεν να ομολογήσωμεν, ότι το περί καταδιώξεως της ληστείας νομοσχέδιον, ού τινος εν τω προηγουμένω φύλλω κατεχωρίσαμεν τας κυριωτέρας διατάξεις, περιέχει πολλούς ορισμούς, εγγυωμένους την επιτυχίαν του κυρίου σκοπού αυτού, ήτοι της εις την ρίζαν αυτήν προσβολής του κακού⁷⁴.

Η εφημερίδα *Πλάστιγξ* επίσης επιδοκιμάζει την κυβέρνηση για τη συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία⁷⁵. Μάλιστα, η επίσης φιλική προς την κυβέρνηση *Μέριμνα* δημοσιεύει το σύνολο του κειμένου του νομοσχεδίου σε δύο μέρη⁷⁶. Σε μεταγενέστερο δημοσίευσμά της σχετικά με την ψήφιση του νομοσχεδίου, μάλιστα, η ίδια εφημερίδα χαρακτηρίζει την κυβέρνηση «φρόνιμη και φιλότιμο» και διατυπώνει την πεποίθησή της ότι η εφαρμογή του συγκεκριμένου νόμου θα οδηγήσει στην εξόντωση της «μάστιγος» της ληστείας σε σύντομο χρονικό διάστημα⁷⁷. Παρομοίως,

⁷⁴ *Αιών*, 1 Ιανουαρίου 1871, σ. 4.

⁷⁵ «Ολίγαι παρατηρήσεις επί του προς την Βουλήν υποβληθέντος νομοσχεδίου περί καταδιώξεως της ληστείας», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁷⁶ «Σχέδιον νόμου. Περί καταδιώξεως της ληστείας», 4 και 8 Ιανουαρίου 1871, σ. 2

⁷⁷ «Εργασίαι Βουλής. Συνεδρίασης 12 Φεβρουαρίου», *Μέριμνα*, 16 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1.

η εφημερίδα *Εθνοφύλαξ* χαρακτηρίζει τον νόμο «λίαν αναγκαίον»⁷⁸, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας εικόνας ευρείας αποδοχής της συγκεκριμένης νομοθετικής παρέμβασης.

Επιπλέον, οι φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες επιχειρούν να εμφανίσουν το νομοσχέδιο ως προϊόν σοβαρής και μεθοδικής νομοθετικής επεξεργασίας. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από την εφημερίδα *Αιών*:

Το υπαγορεύσαν πνεύμα την συζήτησιν δεν ήτο πνεύμα επιεικείας ακαίρου, ως τινες ήθελον υποθέσει, αλλ' ερεύνης, μάλλον επισταμένης, όπως αποτελεσματικώτεροι καταστήσιν οι ορισμοί αυτού, μη εισφύσωσι δ' εν αυτώ ασκόπως διατάξεις, αντικείμεναι εις τον ορθόν λόγον και εις την νομοθετικήν οικονομίαν της Ελλάδος»⁷⁹.

Σε παρόμοια λογική κινείται και η εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, σύμφωνα με την οποία, «η βραδύτης μεθ' ης [η Βουλή] προβαίνει εις την λύσιν του ζητήματος τούτου δικαιολογείται εκ της σπουδαιότητος του εισαχθέντος νομοσχεδίου»⁸⁰.

Ένα άλλο θετικό που πιστώνεται από τον φιλικά προσκείμενο προς την κυβέρνηση Τύπο έχει να κάνει με την ίδια τη διαδικασία της ψήφισης του νομοσχεδίου. Σύμφωνα με τη *Μέριμνα*, η συζήτηση διεξήχθη «ομαλώς», ενώ η κυβέρνηση επιδοκιμάζεται επειδή

υποστηρίζει μεν το Νομοσχέδιον δεν αποκρούει όμως οιανδήποτε τροπολογίαν τείνουσαν εις το να καταστήσῃ αυτό καταλληλότερον και προσφύτερον προς τον επιδιωκόμενον σκοπόν. Εν άλλαις λέξεσι μεταξύ νομοτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας εξακολουθεί επικρατούσα πλήρης αρμονία⁸¹.

Με αφορμή το νομοσχέδιο για την καταπολέμηση της ληστείας, μερικές εφημερίδες επιχείρησαν να εκφράσουν τη γενικότερη υποστήριξή τους προς την κυβέρνηση Κουμουνδούρου και τις πρωτοβουλίες της. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την εφημερίδα *Αιών*, η υποβολή «σπουδαιωτάτων νομοσχεδίων»,

⁷⁸ «Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

⁷⁹ «Διάφορα», *Αιών*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

⁸⁰ «Ο περί ληστείας νόμος», *Παλιγγενεσία*, σ. 1.

⁸¹ «Διάφορα», *Μέριμνα*, 29 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

συμπεριλαμβανομένου του «περί καταδιώξεως της ληστείας», αμέσως μετά την έναρξη των εργασιών της Βουλής, αποτελούσε σημαντική ένδειξη της σοβαρότητας και της εργατικότητας της νέας κυβέρνησης:

Οι ενεστώτες Υπουργοί, αμέσως υποβαλόντες σπουδαιότατα νομοσχέδια, ενώπιον της Βουλής, προσηνέχθησαν, ως σοβαροί πολυτευόμενοι, απέδειξαν δε ότι, αδιαφόρως της ουσίας και της εσωτερικής αξίας των ιδεών των, έχουσιν όμως ιδέας τινάς, ων την ταχείαν εφαρμογήν ουδ' επί στιγμήν αναβάλλουσι⁸².

Ωστόσο, η εικόνα αυτή αμφισβητείται από τον αντιπολιτευόμενο Τύπο, ο οποίος συχνά υιοθετεί μια σαφώς πιο επικριτική στάση. Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Αυγή* ψέγει την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, με το επιχείρημα ότι τα νομοσχέδια που υποβάλλει στη Βουλή, συμπεριλαμβανομένου του «περί καταδιώξεως της ληστείας» δεν έχουν υποστεί την απαραίτητη επεξεργασία: «Ημπορούν ατελείς νόμοι να θεραπεύσωσι τας ανάγκας του τόπου; Η βουλή είναι ποτέ ελπίς να συμπληρώση τοιαύτα ατελή νομοσχέδια;⁸³» Η ίδια εφημερίδα, μάλιστα, κατηγορεί την κυβέρνηση Κουμουνδούρου για «νομοσχεδιομανία» και υποστηρίζει ότι οι νόμοι δεν μπορεί να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας, αν της ψήφισής τους δεν προηγείται δημόσια διαβούλευση:

Πρέπει να γίνωνται τη κοινωνία τα σχέδια γνωστά πολύ πριν ψηφισθώσι, ώστε αν όχι άλλο, να μανθάνη ο πολίτης τίνα νέα καθήκοντα και τίνα δικαιώματα νέα τω παρασκευάζονται, και μεθ' όλα ταύτα οι βουλευταί να επιλαμβάνωνται αυτών και ωρίμως σκεπτόμενοι ν' αποφασίζωσι. Παρ' ημίν η φυσικωτάτη αύτη αρχή είναι άγνωστος⁸⁴.

Παρόμοια κριτική διατυπώνει και η *Πλάστιγξ*:

Ευκταίον είνε τα τοιαύτα νομοσχέδια ως και παν έτερον προς της επιψηφίσεώς των ν' αποστέλλωνται προς τους δημοσιογράφους και να δημοσιεύωνται εγκαίρως, όπως και ούτοι ως και πας πολίτης, ευρίσκεται εις θέσιν, για των γνώσεών του και της πολυπειρίας του,

⁸² «Διάφορα», *Αιών*, 28 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

⁸³ «Αι υποχρεώσεις της κοινοβουλευτικής συνδρομής», *Αυγή*, 21 Δεκεμβρίου 1870.

⁸⁴ «Αι συζητήσεις των νομοσχεδίων», *Αυγή*, 12 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

να έρχεται εις επικουρίαν της Βουλής προς εντελή και πλήρη του νόμου καταρτισμόν⁸⁵.

Σε παρόμοια κατεύθυνση, διατυπώνεται η κριτική ότι τα στενογραφημένα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής των σχετικών με την ψήφιση του νομοσχεδίου δεν δημοσιεύονταν «ακέραια και ειλικρινή, αλλ' ηκρωτηριασμένα ή ηλλοιωμένα»⁸⁶. Σε κάθε περίπτωση, οι παρεμβάσεις αυτές αποκαλύπτουν ότι η κριτική δεν αφορά μόνο το περιεχόμενο του υπό ψήφιση νομοσχεδίου, αλλά και τον ίδιο τον τρόπο λειτουργίας του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Η πιο απόλυτη, ίσως εκ βάθρων απόρριψη από τις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες διατυπώνεται από την εφημερίδα *Λαός*, η οποία χαρακτηρίζει το νομοσχέδιο «βάρβαρον» και «τερατώδες». Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που επιστρατεύει αυτή η εφημερίδα της αντιπολίτευσης είναι ότι με αυτή την πρωτοβουλία επιβεβαιώνονται «όλαι αι υπό των εχθρών της Ελλάδος εκτοξευόμεναι ύβρεις και συκοφαντίαι διά την ηθικήν της οπισθοδρόμησιν και την κοινωνικήν ανωμαλίαν». Επιπλέον, η εφημερίδα υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο νομοσχέδιο είναι «εναντίον του πνεύματος της εποχής» και παραπέμπει στα δικαστήρια «της ιεράς εξαετάσεως»⁸⁷. Σε μεταγενέστερο άρθρο της, η ίδια εφημερίδα επικρίνει το νομοσχέδιο όχι μόνο επειδή είναι αντίθετο με τους κανόνες δικαίου των «πολιτισμένων» κρατών, αλλά επιπλέον επειδή αγνοεί της κοινωνικές αιτίες της ληστείας, μεταξύ των οποίων η εφημερίδα υπογραμμίζει την κουλτούρα βίας των πληθυσμών της υπαίθρου και τη γειτνίαση με την Τουρκία⁸⁸. Εξίσου σκληρή είναι η κριτική της εφημερίδας *Αυγή*, η οποία χαρακτηρίζει το νομοσχέδιο «στάκτη τα μάτια», πρόχειρο και αντίθετο στους κανόνες δικαίου μιας ευνομούμενης πολιτείας. Σε ένα σχετικά μακροσκελές άρθρο, η εφημερίδα φτάνει μέχρι το σημείο να δηλώσει ότι απαξιώνει να προβεί σε μια αναλυτική κριτική του νομοσχεδίου, το οποίο χαρακτηρίζει επιπλέον «αφρικανικώς βάρβαρον» και «ατέχνως ασυνάρτητον»⁸⁹.

⁸⁵ «Ολίγαι παρατηρήσεις επί του προς την Βουλήν υποβληθέντος νομοσχεδίου περί καταδιώξεως της ληστείας», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁸⁶ «Διάφορα», *Μέλλον*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

⁸⁷ «Διάφορα», *Λαός*, 5 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

⁸⁸ «Το νομοσχέδιον περί ληστείας», *Λαός*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

⁸⁹ «Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

Μεταξύ των αντιπολιτευόμενων εφημερίδων, ωστόσο, δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς την ανάγκη ψήφισης του νόμου «περί καταδιώξεως της ληστείας». Σε πολύ διαφορετικό ύφος, η αντιπολιτευόμενη αλλά μετριοπαθής εφημερίδα *Μέλλον* επιχειρεί μια μακροσκελή και συγκροτημένη κριτική του νομοσχεδίου για την καταπολέμηση της ληστείας, με ένα πρωτοσέλιδο άρθρο που δημοσιεύεται αρκετές μέρες πριν από την έναρξη της συζήτησης στη Βουλή⁹⁰. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με την *Αυγή*, η επίσης αντιπολιτευόμενη *Αλήθεια*, καλεί την κυβέρνηση να προχωρήσει στην ψήφιση του νομοσχεδίου για τη ληστεία, μαζί με τα άλλα που είχε ετοιμάσει, «εφ' όσον ταύτα θεραπεύουσι κοινάς ανάγκας, και δεν αντιβαίνουν το παράπαν εις τους θεσμούς, ουδέ προσβάλλουσιν ουδενός τα συμφέροντα»⁹¹. Σε άλλο άρθρο της, η ίδια εφημερίδα δεν διστάσει να διατυπώσει την άποψη ότι οι διατάξεις του νομοσχεδίου, εφόσον εφαρμοστούν «προσηκόντως», θα οδηγήσουν πολύ γρήγορα στους «προσδοκωμένους καρπούς, διά της παντελούς απαλλαγής του τόπου από του ληστρικού άγους»⁹². Παρόμοια προσδοκία εκφράζει και η εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, η οποία επίσης υποστηρίζει το νομοσχέδιο που φέρνει στη Βουλή η κυβέρνηση Κουμουνδούρου και υπογραμμίζει την ανάγκη για άμεση υλοποίηση των διατάξεών του⁹³. Στην ίδια λογική, η εφημερίδα *Εθνοφύλαξ* εκφράζει την ελπίδα ο νόμος σχετικά με την καταπολέμηση της ληστείας να ψηφιστεί «τάχιστα» και «να παύση η επιτήδευσις προς επίδειξιν δικανικής ικανότητος»⁹⁴.

Παρά την ευρεία αναγνώριση της ανάγκης για νομοθετική παρέμβαση στην αντιμετώπιση της ληστείας, η συζήτηση στον Τύπο δεν εξαντλείται σε μια γενική αποδοχή του νομοσχεδίου, αλλά επεκτείνεται σε λεπτομερείς αξιολογήσεις των επιμέρους διατάξεών του. Οι περισσότερες εφημερίδες, είτε φιλικές είτε αντιπολιτευόμενες, προχωρούν σε συστηματική κριτική συγκεκριμένων άρθρων, αναδεικνύοντας ζητήματα που αφορούν τόσο την αποτελεσματικότητα των μέτρων όσο και τη συμβατότητά τους με τις αρχές του κράτους δικαίου. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται αναλυτικά οι σημαντικότερες από αυτές τις κριτικές, όπως διατυπώθηκαν στον Τύπο της εποχής.

⁹⁰ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁹¹ «Εσωτερικά. Η Βουλή», *Αλήθεια*, 19 Δεκεμβρίου 1870, σ. 1.

⁹² «Η δημοσία ασφάλεια», *Αλήθεια*, 11 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

⁹³ «Αι εργασίαι της βουλής», *Παλιγγενεσία*, 26 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

⁹⁴ «Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 1 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

Κεφάλαιο 6: Οι βασικοί άξονες κριτικής στο νομοσχέδιο

Η συζήτηση γύρω από το νομοσχέδιο για την καταπολέμηση της ληστείας που υπέβαλε η κυβέρνηση Κουμουνδούρου δεν περιορίστηκε σε μια κατ' αρχήν αποδοχή ή απόρριψή του. Αντίθετα, ο Τύπος προχώρησε σε λεπτομερή αξιολόγηση συγκεκριμένων άρθρων και ρυθμίσεων, αναδεικνύοντας μια σειρά από ενστάσεις που αφορούσαν τόσο την αποτελεσματικότητα των προτεινόμενων μέτρων όσο και τη συμβατότητά τους με βασικές αρχές της δικαιοσύνης και του φιλελεύθερου κράτους δικαίου. Μέσα από αυτές τις παρεμβάσεις αναδεικνύεται ότι η αντιπαράθεση για το νομοσχέδιο είχε συχνά βαθιά πολιτικό και ιδεολογικό χαρακτήρα, καθώς άγγιζε ζητήματα όπως τα όρια της κρατικής βίας, η θέση και η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, η λειτουργία της διοίκησης κλπ.

6.1. Η συζήτηση περί αναιρέσεως

Οι σημαντικότερες κριτικές που διατυπώνονται απέναντι στο νομοσχέδιο εστιάζουν σε διατάξεις που θεωρούνται ότι δεν συμβαδίζουν με ένα σύγχρονο, φιλελεύθερο νομοθετικό πλαίσιο. Μία τέτοια κριτική διατυπώνει από νωρίς η εφημερίδα *Αιών*, η οποία εστιάζει στο άρθρο 33, που προέβλεπε την κατάργηση του ένδικου μέσου της αναίρεσης. Ο αρθρογράφος υπογραμμίζει κατ' αρχάς τον «αλυσιτελή» χαρακτήρα αυτής της διάταξης σε σχέση με την καταπολέμηση του φαινομένου της ληστείας:

Εάν το κυριώτατον των κατά της ληστείας ενεργειών δεν είναι η καταδίκη των ληστών και η εκτέλεσις της θανατικής ποινής αυτών, αλλ' η σύλληψις των και η εις την Δικαιοσύνην παράδοσίς των, μεθ' ο το έργον της εφαρμογής και της εκτελέσεως της ποινής είναι επόμενόν τι και αναπόφευκτον γεγονός, εις τί προώρισται να συντελέση η κατάργησις του ενδίκου μέσου της αναιρέσεως της καταδικαζούσης τον ληστήν αποφάσεως των Ενόρκων;⁹⁵

Το σημαντικότερο όμως που αναδεικνύεται εδώ είναι μια φιλελεύθερη αντίληψη σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης, καθώς η εφημερίδα τονίζει ότι οι

⁹⁵ *Αιών*, 1 Ιανουαρίου 1871, σ. 4.

δικαστικές διαδικασίες και τα ένδικα αποτελούν αναγκαίους μηχανισμούς προστασίας τόσο της κοινωνίας όσο και του ατόμου από ενδεχόμενες αυθαιρεσίες:

Επίσης ουδείς δύναται να διαφιλονεικήση, ότι όσω μέγα συμφέρον έχει η κοινωνία να τιμωρή τον κακούργον, τόσω μέγα έχει επίσης να μην αδική τον αθών και να μην επιτρέπη την άτακτον και παράλογον εφαρμογήν του Νόμου. Οι τύποι οι δικαστικοί, μάλιστα επί της ποινικής δικαιοσύνης, δεν είναι αυθαίρετά τινα και τυχαία εφευρήματα, όπως παρακωλύωσι της Δικαιοσύνης την ενέργειαν, ή πολυτελείας χάριν νομοθετηθέντα, αλλά τόσοι φρουροί, εγγυώμενοι την δικαιοτέραν και ακριβεστέραν εφαρμογήν των νόμων. Το δικαίωμα του αιτείσθαι την αναίρεσιν καταδικαστικής αποφάσεως, είναι μία τοιαύτη εγγύησις⁹⁶.

Η έμφαση στη διπλή αυτή λειτουργία, δηλαδή στην τιμωρία του ενόχου και την προστασία του αθώου, αποτυπώνει μια αντίληψη κράτους δικαίου, στο πλαίσιο της οποίας η αποτελεσματικότητα της καταστολής δεν είναι δυνατόν να νομιμοποιεί την περιστολή των δικανικών εγγυήσεων.

Η εφημερίδα *Αιών*, μάλιστα, δεν διστάζει να προβεί σε μια αιχμηρή κριτική επισήμανση της αντίφασης ανάμεσα στην κατάργηση της αναίρεσης και της δυνατότητας της εκτελεστικής εξουσίας να παρεμβαίνει μέσω της βασιλικής χάριτος:

‘Ηθελεν είσθαι δε λίαν παράδοξον, άτοπον και όλως ακατανόητον, μία τις κυβέρνησις, υπουργοί τινές να δύνανται να καταργώσι καταδικαστικήν τινα απόφασιν αυθαιρέτως, να σώζωσι τον κακούργον από της αυστηρότητος του νόμου, διά της απονομής της βασιλικής χάριτος, να μην επιτρέπηται δε η προσφυγή, προς εκτίμησιν της αποφάσεως των Ενόρκων, αν εξεδόθη αύτη νομίμως και ως ο νόμος θέλει, ενώπιον δικαστηρίου, παρέχοντος, εκ των φώτων του, εκ της συστάσεώς του και εκ των εγγυήσεων, δι’ ων περιβέβληται, πάσαν δυνατήν ασφάλειαν, υπέρ της κοινωνίας και υπέρ του κατηγορουμένου⁹⁷.

⁹⁶ Ο.π., σ. 4

⁹⁷ Ο.π., σ. 4

Η παρατήρηση αυτή αναδεικνύει έναν ευρύτερο φόβο, ότι δηλαδή η περιστολή των δικαστικών εγγυήσεων δεν περιορίζει την αυθαιρεσία, αλλά μάλλον ενισχύει την εξάρτηση της δικαιοσύνης από την εκτελεστική εξουσία. Αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο ευρύτερο πλαίσιο της λειτουργίας του ελληνικού πολιτικού συστήματος κατά τον δέκατο ένατο αιώνα. Παρά τη συνταγματική κατοχύρωση των φιλελεύθερων θεσμών μετά το 1864, η διάκριση των εξουσιών παρέμενε συχνά κενό γράμμα, με τη δικαιοσύνη να επηρεάζεται συχνά από την επιρροή του κράτους και των πολιτικών που βρίσκονταν στην εξουσία.

Παρόμοια κριτική διατυπώνεται και από την αντιπολιτευόμενη *Αυγή*, η οποία όμως υιοθετεί ένα πολύ πιο έντονο και καταγγελτικό τόνο, παρουσιάζοντας το σχετικό άρθρο του νομοσχεδίου ως ένδειξη πολιτικής ανικανότητας και θεσμικής εκτροπής μέσα από μια σειρά υποθετικών σεναρίων:

Δι' αυτού καταργείται το δικαίωμα της αναιρέσεως και τούτο όπως συντμηθή η διαδικασία! Μωρότερον και γελοιότερον επινόημα δεν ηδύνατο να εξέλθῃ κεφαλῆς ανθρώπων ηγουμένων ενός τόπου. Και αν αντί δώδεκα ενόρκων δικάσωσι πέντε μόνον; Και αν δεν εξήτασαν τους μάρτυρας του κατηγορουμένου; Και αν δεν τον αφίσωσι ν' απολογηθῇ; Και αν δεν τον αφίσωσι να υπερασπισθῇ; Και αν η ετυμηγορία εἶναι αθωωτική και το δικαστήριον την εκλάβῃ ως καταδικαστικήν και επιβάλλῃ ποινὴν ἢ ἡ πράξις δι' ἣν εκηρύχθη ἔνοχος εἶναι ατιμώρητος; Τίποτε, πρέπει να καταρομηθῇ! Τούτο λέγεται φιλελευθέρα και κοινουβουλευτική κυβέρνησις φιλελευθέως και κοινοβουλευτικῶς νομιμοποιούσα!⁹⁸

Εναντίον της διάταξης σχετικά με την κατάργηση του δικαιώματος της αναίρεσης τοποθετείται και το *Μέλλον*, χαρακτηρίζοντάς την άδικη και αντίθετη με την ισχύουσα ποινική νομοθεσία⁹⁹. Σφοδρή κριτική στη συγκεκριμένη διάταξη ασκεί και η εφημερίδα *Λαός*, χαρακτηρίζοντας «πράγμα ανήκουστον» την άρνηση της δυνατότητας του κατηγορουμένου να ασκήσει ένδικα μέσα¹⁰⁰. Και στις τέσσερις αυτές εφημερίδες παρατηρείται μια ευρύτερη συναίνεση, παρά τις επιμέρους

⁹⁸ «Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

⁹⁹ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹⁰⁰ «Το νομοσχέδιον περί ληστείας», *Λαός*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

διαφοροποιήσεις, σχετικά με την ανάγκη διατήρησης ορισμένων βασικών οικονομικών εγγυήσεων.

Το ζήτημα της αναίρεσης συνδέεται, εξάλλου, με την ευρύτερη προβληματική, μια πρακτική που, όπως προκύπτει από τον Τύπο, ήταν διαδεδομένη και στενά συνδεδεμένη με τις πελατειακές σχέσεις της εποχής. Για παράδειγμα, από ένα άρθρο της εφημερίδας *Αυγή* του Δεκεμβρίου 1870 προκύπτει ότι η κυβέρνηση Δεληγεώργη είχε επικριθεί για τις πολλές χάρες που είχε απονείμει σε άτομα που είχαν καταδικαστεί για ληστεία¹⁰¹. Όπως αναφέρει η εφημερίδα το *Μέλλον*, κατά τη διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου στη βουλή, ο βουλευτής Αττικής κ. Κολιάτσος δήλωνε σχετικά:

Ας ομολογήσωμεν, κύριοι, την αλήθειαν, εγώ ως βουλευτής ομολογώ ότι επέσθην και πιέζομαι υπό εκλογέων μου, όπως κατορθώσω χάριτας υπέρ εγκληματιών καταδεδοκασμένων· και αυτός ο υπουργός της Δικαιοσύνης και οι συνάδελφοί του και οι προκάτοχοί των δεν θα αρνηθώσιν ότι είχαν και έχουσιν ομοίως πιέσεις, κλπ.¹⁰²

Η παραδοχή βουλευτών ότι δέχονταν πιέσεις από τους εκλογείς τους για την εξασφάλιση χάριτος σε καταδικασμένους ληστές δείχνει ότι η δικαιοσύνη δεν λειτουργούσε αποκομμένα από τις διάφορες πολιτικές εξαρτήσεις. Μέσα στο πλαίσιο των πολιτικών σχέσεων και των εξαρτήσεων, η κατάργηση της αναίρεσης εμφανίζεται ακόμη πιο προβληματική, καθώς περιορίζει τον δικαστικό έλεγχο, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί και ενδεχομένως ενισχύει τη δυνατότητα της πολιτικής παρέμβασης στη δικαιοσύνη.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η συζήτηση σχετικά με τον συνοπτικό χαρακτήρα της ποινικής διαδικασίας. Η εφημερίδα *Αιών* επιδοκιμάζει την απόσυρση της σχετικής διάταξης, επισημαίνοντας ότι η επιτάχυνση της απονομής της δικαιοσύνης δεν συνιστά ουσιαστικό όφελος, εφόσον το βασικό πρόβλημα εντοπίζεται στην αδυναμία σύλληψης των ληστών:

Ότε το μέγα προς εξόντωσιν της ληστείας ζήτημα συνδέεται μάλλον μετά της διοικήσεως, ή μετά της Δικαιοσύνης, ήτοι ότε το κύριον είναι

¹⁰¹ «Διάφορα», *Αυγή*, 12 Δεκεμβρίου 1870, σ. 3-4.

¹⁰² «Διάφορα», *Μέλλον*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

πώς ασφαλέστερον και ταχύτερον να συλληφθή ο ληστής, ουδέν κερδαίνεται μέγα, εάν, διά συνοπτικωτέρας διαδικασίας, ήτις δύναται να δώση χώραν εις καταχρήσεις πολλές, η τιμωρία επιτευχθή ημέρας τινας ταχύτερον· διότι περί βραδύτητος τοιαύτης πρόκειται, ουχί δε περί κέρδους μείζονος¹⁰³.

Μέσα από αυτή την επιχειρηματολογία αναδεικνύεται επίσης μια αντίληψη που δίνει προτεραιότητα στη διασφάλιση της ορθής και δίκαιης απονομής της δικαιοσύνης έναντι της ταχύτητας, ενώ παράλληλα το άρθρο μετατοπίζει την ευθύνη για την αντιμετώπιση της ληστείας από το δικαστικό σύστημα στον διοικητικό μηχανισμό του κράτους.

Λαμβάνοντας μέρος στη σχετική συζήτηση, η εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, η οποία υποστηρίζει με θέρμη το νομοσχέδιο στη λογική «της έκτακτης ανάγκης», επιτίθεται στον Τύπο που διατυπώνει τις παραπάνω κριτικές:

Οι καλότυχοι ούτοι δημοσιογράφοι φοβούνται μη εκτοπισθή αθώς τις συγγενής των ληστών, και ούτω πάθωσι τα συμφέροντά του· αγνοοῦσιν όμως ότι εάν εις εκτοπισθή αδίκως, πεντήκοντα θα εκτοπισθῶσι δικαίως, ουδέ ενθυμούνται καν ότι συμφέρει πλειότερον να πάθῃ εις αδίκως, παρά να καταστρέφηται ολόκληρος η κοινωνία εκ της υπάρξεως και των κακουργημάτων των ληστών¹⁰⁴.

Όπως φαίνεται από αυτό το απόσπασμα, η εφημερίδα προκρίνει ρητά την προτεραιότητα της κοινωνικής ασφάλειας έναντι των δικαιωμάτων και της ποινικής διαδικασίας, φθάνοντας στο σημείο να θεωρεί αποδεκτή ακόμη και την αδικία σε βάρος μεμονωμένων προσώπων, εφόσον αυτή συμβάλλει στη συνολική προστασία της κοινωνίας.

Σε κάθε περίπτωση, η συζήτηση γύρω από την κατάργηση της αναίρεσης φαίνεται ότι υπερβαίνει τα όρια της δικονομίας και συνδέεται με την ίδια τη λειτουργία του κράτους δικαίου στην Ελλάδα των πρώτων μετεπεναστατικών δεκαετιών. Ο φόβος ότι η λογική της έκτακτης ανάγκης θα μπορούσε να οδηγήσει στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος της ανεξαρτησίας των δικαστικών θεσμών και των

¹⁰³ «Διάφορα», *Αιών*, 9 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

¹⁰⁴ «Ανησυχία δύο ή τριών δημοσιογράφων», *Παλιγγενεσία*, 6 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1.

ατομικών δικαιωμάτων απασχολεί σημαντική μερίδα του Τύπου και κατ' επέκταση ένα σημαντικό τμήμα της κοινής γνώμης της εποχής.

6.2. Θανατική ποινή και αναλογικότητα των ποινών

Ένα από τα πιο έντονα σημεία αντιπαράθεσης γύρω από το νομοσχέδιο ήταν η πρόβλεψη της θανατικής ποινής, ιδίως στις περιπτώσεις όπου αυτή συνδεόταν όχι με συγκεκριμένη εγκληματική πράξη, αλλά με την ένταξη ή την ηγεσία ληστρικής συμμορίας. Η διάταξη αυτή, μετατοπίζοντας το βάρος από την πράξη στην ιδιότητα και μετατρέποντας την απλή συμμετοχή σε συμμορία σε επαρκή βάση για την επιβολή της εσχάτης των ποινών, προκάλεσε έντονη συζήτηση και ανέδειξε διαφορετικές αντιλήψεις γύρω από τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ασφάλειας. Όπως προκύπτει από τον Τύπο, η σχετική συζήτηση υπήρξε έντονη και μέσα στη Βουλή, με τον Κουμουνδούρο και τους υποστηρικτές του άρθρου 2 του νομοσχεδίου να υπογραμμίζουν τον έκτακτο χαρακτήρα του μέτρου¹⁰⁵.

Φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες, όπως ο *Αιών*, φαίνεται ότι αποδέχονται αυτή τη διάταξη, η οποία αν και «υπερβαίνουσα τα εσκαμμένα», δικαιολογείται στη δεδομένη συγκυρία «ένεκα της εκτάκτου ανάγκης»¹⁰⁶. Με άλλα λόγια, η αποτελεσματικότητα της καταστολής τίθεται υπεράνω των κανονικών εγγυήσεων του δικαίου. Η *Παλιγγενεσία* έγραφε χαρακτηριστικά για το δεύτερο άρθρο σχετικά με τη θανατική ποινή:

Τούτο έδωκεν αφορμήν εις την ανάπτυξιν πολλών θεωριών περί ποινών, τας οποίας πάντες αναγινώσκομεν καθ' εκάστην εις τα συγγράμματα των ποινικολόγων, αλλά τας οποίας δεν δυνάμεθα καθ' ολοκληρίαν ν' αποδεχώμεθα οσάκις η κοινωνία απειλείται επικινδύνως¹⁰⁷.

Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια λογική εξαίρεσης, σύμφωνα με την οποία η ασφάλεια προηγείται της αυστηρής τήρησης των φιλελεύθερων αρχών.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική είναι η επιχειρηματολογία της *Παλιγγενεσίας*, η οποία επιχειρεί να αντικρούσει την κριτική περί δυσαναλογίας της ποινής:

¹⁰⁵ «Εργασίαι Βουλή», *Εθνοφύλαξ*, 29 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹⁰⁶ «Διάφορα», *Αιών*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

¹⁰⁷ «Συζητήσεις επί του περί ληστείας νομοσχεδίου», *Παλιγγενεσία*, 28 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

Αληθώς, τω λέγομεν και ημείς, υπάρχει μεγίστη δυσαναλογία μεταξύ αρχηγού ληστρικής συμμορίας και ενός απλού και μεμονωμένου κλέπτου. Ο πρώτος σχηματίζει συμμορίαν, ήτις και πριν ή διαπράξη εγκλήματα καταστρέφει τον τόπον διά μόνης της υπάρξεώς της. Μόνον το άκουσμα της υπάρξεως ληστρικής συμμορίας είναι αρκετόν όπως ρίψη τον πανικόν εις ολόκληρον επαρχίαν, καταστρέψη δεν εν αυτή πάσαν επιχείρησιν γεωργικήν, βιομηχανικήν ή εμπορικήν. Τον ρίπτοντα λοιπόν ολόκληρον τόπον εν τοιαύτη αμηχανία, τον παρεμποδίζοντα πάσαν αυτού πρόοδον και βελτίωσιν, τον καιρίως βλάπτοντα και αυτήν την τιμήν του τόπου του θεωρείτε, υμείς κ. επικριτά, ως μικρόν εγκληματίαν, κατά του οποίου η ποινή του θανάτου είναι ποινή υπερβολική και αδικαιολόγητος; Και τον συσταίνοντα και διευθύνοντα και συγκροτούντα ληστρικήν συμμορίαν, παραβάλλετε με ένα μεμονωμένον κακούργον αφαιρούντα από του διαβάτου τα εν τω θηλακίω υπάρχοντα χρήματα, και θεωρείτε τούτον ολιγώτερον εγκληματίαν και κακούργον άξιον ελαφροτέρας ποινής!¹⁰⁸

Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, η θανατική ποινή παρουσιάζεται ως ένα αναγκαία προληπτικό μέτρο απέναντι στη διαρκή και διάχυτη απειλή της ληστείας. Στο ίδιο άρθρο, ο συντάκτης της *Παλιγγενεσίας* προβαίνει σε μια ακόμη πιο σαφή ανάπτυξη της λογικής που διέπει την υποστήριξη της εφημερίδας προς τα αυστηρά μέτρα που προβλέπει το νομοσχέδιο:

Η κοινή επιθυμία του τόπου και ημών, και αυτού επί του επικρίναντος την διάταξιν του νομοσχεδίου, είναι να απαλλαγή η ημετέρα χώρα από της μάστιγος της ληστείας. Οφείλομεν λοιπόν, οσάκις πρόκειται να νομοθετηθή μέτρον τι τελεσφόρον, να μη φέρωμεν εν τω μέσω θεωρίας περί ποινών, αίτινες καίτοι αληθείς ενίοτε ούσαι, δεν δύνανται πάντοτε να εφαρμοσθώσι καταλλήλως. Απεναντίας η πρόσκαιρος απ' αυτών απομάκρυνσις είναι σωτήριόν τι εις τόπους μάλιστα μαστιζομένους υπό μεγάλων κοινωνικών κακών. Μη

¹⁰⁸ «Οι λησταί και το περί ληστείας νομοσχέδιον», *Παλιγγενεσία*, 21 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

λησμονώμεν δε πώποτε ότι οι λησταί υπάρχουν πολύ πλησίον ημών,
και ότι και άλλοι θα γεννηθώσιν εις το μέλλον εάν ημείς νομοθετώμεν
υπό την επιρροήν ψευδοφιλανθρώπων θεωριών¹⁰⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η επίθεση στις «ψευδοφιλανθρώπους θεωρίες», η οποία αποκαλύπτει στην πραγματικότητα μια ιδεολογική σύγκρουση με τον φιλελεύθερο λόγο. Στην ίδια λογική, η *Παλιγγενεσία* εξηγεί ότι η ληστεία, «η χλιοκέφαλος αυτή ύδρα», «μάστιξ κοινωνική απειλήσασα να φέρη τον μαρασμόν εν τη πολιτεία», πραγματική απειλή για την ίδια την ανεξαρτησία της χώρας, «δεν ήτο κοινόν τι έγκλημα δυνάμενον να περισταλή υπό των τακτικών νόμων»¹¹⁰ και υποστηρίζει ότι οι αρχές «του κοινού λεγομένου δικαίου» μπορούν να εφαρμοστούν στο μέλλον, «όταν το κακόν τούτο αφανισθή»¹¹¹.

Ενδιαφέρουσα εξαίρεση αποτελεί η εφημερίδα *Ο Αστήρ της Ανατολής*, η οποία αν και υποστηρίζει σε γενικές γραμμές την κυβέρνηση, απορρίπτει ρητά τη θανατική ποινή: «αλλά λυπούμεθα βλέποντες και διά του νέου τούτου νόμου καθιερουμένην την θανατικήν ποινήν ήτις και σκληρά και άδικος είναι»¹¹². Η θέση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του ηθικοθρησκευτικού λόγου που διαπερνά τη συγκεκριμένη εφημερίδα, πράγμα που δείχνει ότι η αντίθεση στη θανατική ποινή δεν εκκινεί μόνο από φιλελεύθερες νομικές θέσεις, αλλά και από χριστιανικές αντιλήψεις.

Οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες τείνουν να αναδεικνύουν με μεγαλύτερη ένταση την υπερβολική αυστηρότητα των ποινών που προβλέπει το νομοσχέδιο, την οποία συνδέουν με τον κίνδυνο για αυθαιρεσία και την καταπάτηση των κανόνων του κράτους δικαίου. Η κριτική αυτή δεν περιορίζεται σε επιμέρους διατάξεις, αλλά συχνά έχει ευρύτερο χαρακτήρα, αμφισβητώντας τη βασική φιλοσοφία της κυβερνητικής πολιτικής σε σχέση με την αντιμετώπιση της ληστείας. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα, από ένα άρθρο που δημοσιεύεται στην αντιπολιτευόμενη *Εφημερίδα των Συζητήσεων*:

¹⁰⁹ «Οι λησταί και το περί ληστείας νομοσχέδιον», *Παλιγγενεσία*, 21 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

¹¹⁰ «Αι εργασίαι της βουλής», *Παλιγγενεσία*, 26 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹¹¹ «Ο περί ληστείας νόμος», *Παλιγγενεσία*, 30 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹¹² «Εβδομάς», *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 30 Ιανουαρίου 1871, σ. 8.

Προς τους κυβερνώντας δε ας μας συγχωρηθή μία παρατήρησις. Συνέταξαν νόμους λίαν αυστηρούς, μιμηθέντες κατά τούτο τον Δράκοντα των Αθηναίων, τους οποίους σκοπεύουν ως εκείνος να εφαρμόσωσιν επί της Κοινωνίας. Αλλ' ο Δράκων των Αθηναίων απέτυχε με τους φονικούς αυτού Νόμους και επέτυχεν ο Σόλων με Νόμους επιεικείς. Διά να επιτύχωσι δι' οι επιεικείς Νόμοι απαιτείται εφαρμογή αυτών αδολίουτος και ειλικρινής, και τούτο ζητών ο Σόλων απήλθε της πόλεως ορκίσας τους Αθηναίους διά μίαν δεακετίαν. Το παράδειγμα των Αθηναίων είνε λίαν διδακτικόν· αλλ' οι απόγονοι αυτών ή ουδόλως φροντίζουν περί του αγαθού ή υπό παιδαριώδους φέρονται φιλοτιμίας να καινοτομήσωσιν επί της ιθαγενούς φιλοσοφίας της αρχαιότητος¹¹³.

Η αναφορά στον Σόλωνα, του οποίου οι «επιεικείς νόμοι» παρουσιάζονται ως επιτυχημένοι, εντάσσει την επιχειρηματολογία σε ένα ευρύτερο σχήμα, όπου η αποτελεσματική διακυβέρνηση συνδέεται όχι με την αυστηρότητα, αλλά με τη δικαιοσύνη, τη μετριοπάθεια και κυρίως με την ορθή εφαρμογή των νόμων. Με τον τρόπο αυτό, η *Εφημερίς των Συζητήσεων* δεν απορρίπτει απλώς τη σκληρότητα των ποινών ως ηθικά προβληματική, αλλά την παρουσιάζει και ως πρακτικά αναποτελεσματική, υπονοώντας ότι η καταστολή χωρίς δίκαιη και αμερόληπτη εφαρμογή οδηγεί εκ προοιμίου σε αποτυχία. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα του δέκατου ένατου αιώνα αξιοποιείται η επίκληση στην αρχαιότητα, η οποία λειτουργεί ως ένα ρητορικό εργαλείο που νομιμοποιεί την κριτική. Πράγματι, η επίκληση της αρχαιότητας εντοπίζεται και σε άρθρο του *Εθνοφύλακα*, αυτή τη φορά ωστόσο υπέρ της σκληρότητας των υπό ψήφιση μέτρων: «διότι ο τόπος έχει χρείαν και υπέδειξε πολλάκις την χρησιμότητα τοιούτου Δρακοντείου νόμου προς εξάλειψιν του καταμαστιζοντος ημάς θηρίου»¹¹⁴.

Σχετικά με την επιβολή της θανατικής ποινής σε άτομα που δεν έχουν διαπράξει έγκλημα, η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Λαός* επιλέγει να δημοσιεύσει σε πρωτοσέλιδό της την εκτενή αγόρευση του βουλευτή Μίληση, ο οποίος χαρακτηρίζει

¹¹³ «Ο κ. Τάκερμαν», *Λαός*, 19 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

¹¹⁴ «Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 4.

τη συγκεκριμένη διάταξη που περιλαμβάνεται το άρθρο 2 «και άδικον καθ' εαυτήν και άσκοπον και επιβλαβή». Ο Μίλησης, τις θέσεις του οποίου ο Λαός δημοσιεύει στο πρωτοσέλιδό του, εξηγεί περαιτέρω ότι η διάταξη αυτή όχι μόνο είναι αντίθετη «εις τας θεμελιώδεις αρχάς του Ποινικού Δικαίου», αλλά επιπλέον προσκρούει στις διαθέσεις και τα αισθήματα της ελληνικής κοινωνίας και υποστηρίζει ότι η νομιμοποίηση της ποινής εξαρτάται πρωτίστως από τη σύνδεσή της με την έννοια της δικαιοσύνης και όχι με την απλή άσκηση κρατικής ισχύος. Η απομάκρυνση από αυτή την αρχή μετατρέπει την πολιτεία σε φορέα αυθαίρετης βίας, γεγονός που όχι μόνο υπονομεύει την εμπιστοσύνη των πολιτών, αλλά και ενισχύει ακόμη περισσότερο την εγκληματικότητα, που τελικά μεταβάλλεται «εις πολυκέφαλον Ύδραν»¹¹⁵.

Παρ' όλα αυτά, ούτε μεταξύ των αντιπολιτευόμενων εφημερίδων υπάρχει ομοφωνία. Το *Μέλλον*, για παράδειγμα, υποστηρίζει τη θανατική ποινή για τους ληστές, ενώ ταυτόχρονα δίνει έμφαση στην άμεση εκτέλεσή της, υποστηρίζοντας ότι η αποτελεσματικότητα της ποινής συνδέεται άμεσα με την ταχύτητα της εφαρμογής της¹¹⁶. Υπέρ της θανατικής ποινής τάσσεται επίσης η κριτική προς την κυβέρνηση Κουμουνδούρου εφημερίδα *Αλήθεια*, η οποία σημειώνει ότι το σχετικό άρθρο του νόμου υποστήριξαν κυρίως οι βουλευτές της Στερεάς Ελλάδας, δηλαδή οι βουλευτές των περιοχών που αντιμετώπιζαν περισσότερο έντονα το πρόβλημα της ληστείας¹¹⁷. Μέσω αυτής της επισήμανσης, η ποινή συνδέεται άμεσα με την εμπειρία της ανασφάλειας που προκαλεί το φαινόμενο της ληστείας.

6.3. Επικήρυξη και κατάσχεση περιουσίας

Εκτός από τη θανατική ποινή, αντικείμενο έντονης κριτικής έγιναν και οι διατάξεις περί επικήρυξης και κατάσχεσης περιουσίας των ληστών. Οι σχετικές ρυθμίσεις άγγιζαν άμεσα το ζήτημα των ορίων της κρατικής εξουσίας και της νομιμότητας.

Η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Λαός* χαρακτήρισε το μέτρο σχετικά με την κατάσχεση της περιουσίας των ληστών υπερβολικό και αναποτελεσματικό¹¹⁸. Η εφημερίδα το *Μέλλον*, από την άλλη, τάχθηκε χωρίς περιστροφές υπέρ αυτού του

¹¹⁵ «Η αγόρευσις του κ. Μίληση», *Λαός*, 16 Φεβρουαρίου 1871.

¹¹⁶ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹¹⁷ «Διάφορα», *Αλήθεια*, 29 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

¹¹⁸ «Το νομοσχέδιον περί ληστείας», *Λαός*, 12 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

μέτρου, εξηγώντας ότι «η κατάσχεσις προσέτι και εκποίησης της κινητής και ακινήτου περιουσίας των ληστών, άμα αποκηρυττομένων, θεωρείται λίαν αναγκαία και συντελεστική προς αποτροπήν από του ληστρικού βίου»¹¹⁹. Την ίδια στάση υιοθέτησε και η εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, η οποία, απαντώντας στην κριτική ότι η συγκεκριμένη διάταξη ήταν αντίθετη στο Σύνταγμα, υποστήριξε ότι τα ατομικά και συνταγματικά δικαιώματα λίγη σημασία έχουν μπροστά στην ανάγκη να απαλλαγεί η χώρα από τη ληστεία, θέτοντας επιπλέον το ρητορικό ερώτημα: «εν έθνος πρέπει να καταδικασθή να βλέπει μ' εσταυρωμένας χείρας τους ληστές πλουτούντας και θησαυρίζοντας εκ των ανομιών των; Ουχί!»¹²⁰ Εδώ η ρητή επίκληση της ανάγκης να μην πλουτίζουν οι ληστές από τα εγκλήματά τους συνοδεύεται από ρητή υποτίμηση των ατομικών και συνταγματικών δικαιωμάτων, εφόσον αυτό που προέχει είναι η απαλλαγή της χώρας από τη ληστεία.

Σχετικά με την επικήρυξη, ιδιαίτερα αιχμηρή ήταν η στάση της *Αυγής*, που αντιμετώπισε τη σχετική ρύθμιση ως κατεξοχήν παράδειγμα διεύρυνσης της διοικητικής εξουσίας, καθώς αυτή άνοιγε τον δρόμο για ποικίλες αυθαιρεσίες:

Εις έπαρχος, εις μοίραρχος και εις εισαγγευλεύς, τρία δηλαδή νευρόσπαστα όργανα του υπάρχοντος υπουργείου, δύνανται να κηρύττωσιν οίον αν ορέγωνται εκτός του νόμου και να καλώσι πάντα άνθρωπον να τον φονεύση ως σκύλον εν μέση αγορά. Η αποκήρυξις εγένετο κατ' ανοχήν εν τη διοικήσει, αλλ' εις νόμον να το ανιδρύση ουδεμία κυβέρνησις ετόλμησε. Τοιούτος νόμος δύναται να γείνη το φοβερότερον όπλον εις χείρας κακοήθους και εμπαθούς κυβερνήσεως, αφ' ων δεν δικαιούται η Ελλάς να μη φοβήται, αφού έχει τόσον νωπά παρελθόντα και αφού βλέπη και την νομοθεσίαν εκφαιλιζομένην, και νόμους σκοπούντας ουχί να εκριζώσι αλλά να χαλιναγωγώσι την κυβερνητικήν κακοήθειαν¹²¹.

Με δραματικά λόγια, η εφημερίδα εντάσσει τη συγκεκριμένη διάταξη σε ένα ευρύτερο ζήτημα, αυτό της εργαλειοποίησης της νομοθεσίας από την εκτελεστική εξουσία. Το επίσης αντιπολιτευόμενο *Μέλλον* υιοθετεί μια πιο μετριοπαθή και

¹¹⁹ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹²⁰ «Οι λησταί και το περί ληστείας νομοσχέδιον», *Παλιγγενεσία*, 21 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹²¹ «Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

«θεσμική» στάση, καθώς αποδέχεται κατ' αρχήν το μέτρο της επικήρυξης, με την προϋπόθεση ότι αυτό εντάσσεται σε ένα ξεκάθαρο πλαίσιο δικαστικού ελέγχου:

Καλή και ασπαστή εστίν η διάταξις, ότι «η προκήρυξις των ληστών γίγινεται επί τη βάσει δικαστικού εντάλματος στηριζομένου επί εκθέσεων του αρμοδίου νομάρχου τε, μοιράρχου και εισαγγελέως».

Ουκ ολίγα τω όντι επισυνέβησαν άτοπα μέχρι τούδε εκ του αβασανίστου και αυθαιρέτου τρόπου της επικηρύξεως των ληστών, ως τοιούτων προκηρυχθέντων ανθρώπων πάντη αθώων ενίοτε και υπό της δικαιοσύνης αμέσως άμα προσήχθησαν απολυθέντων¹²².

Όπως προκύπτει από το παραπάνω απόσπασμα, σύμφωνα με το *Μέλλον*, το πρόβλημα δεν είναι η πρακτική της επικήρυξης, αλλά η απουσία θεσμικών εγγυήσεων. Έτσι, σε αντίθεση με την απόλυτη καταδίκη του μέτρου από την *Αυγή*, η εφημερίδα το *Μέλλον* προτείνει τον ορθολογισμό του μέτρου της επικήρυξης και την ένταξή του σε ένα κράτος δικαίου.

6.4. Ο ρόλος των μεταβατικών και οι ανταμοιβές των καταδοτών

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε επίσης η συζήτηση για τις διατάξεις του νομοσχεδίου που αφορούσαν τον στρατό και, γενικότερα, τα όργανα που είχαν επιφορτιστεί με την καταδίωξη της ληστείας. Στο επίκεντρο της συζήτησης βρέθηκε μια πρόταση, που τελικά απορρίφθηκε, οι στρατιωτικοί να δικάζονται από πολιτικά δικαστήρια για αδικήματα που συνδέονται με την καταδίωξη της ληστείας¹²³. Σύμφωνα με μία εγκύκλιο του Υπουργείου Στρατιωτικών που δημοσιεύθηκε στα μέσα Φεβρουαρίου 1871, η συζήτηση σχετικά με την υπαγωγή των στρατιωτικών στα «κοινά δικαστήρια» στηρίχτηκε από τους υποστηρικτές της συγκεκριμένης πρότασης στις πολλές «καταχρήσεις και καταπιέσεις κατά των πολιτών» από μέρους των σωμάτων που ήταν επιφορτισμένα με την καταδίωξη των ληστών. Ο Υπουργός Στρατιωτικών Α. Σμολένσκης, απευθυνόμενος «προς άπασας τας Στρατιωτικές Αρχάς», απαιτούσε τον

¹²² «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹²³ «Εργασίαι Βουλής», *Εθνοφύλαξ*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

τερματισμό φαινομένων όπως η αρπαγή τροφίμων από τους χωρικούς και απειλούσε με την επιβολή αυστηρών ποινών:

Λάβετε αυστηρά μέτρα, όπως εις το μέλλον μηδέν επισυμβή, δυνάμενον να γεννήση νέα παράπονα και νέας αιτιάσεις. Καθοδηγήσατε δε πάντας τους υφ' υμάς, κατά το οποίον έχετε καθήκον, ίνα προφυλάξητε αυτούς των ποινών, αίτινες τους επαπειλούσι διά πάσαν παρεκτροπήν¹²⁴.

Κατά τη διάρκεια της σχετικής συζήτησης στη Βουλή, ένας από τους βουλευτές της Στερεάς Ελλάδας, δηλαδή της περιοχής που μαστιζόταν περισσότερο απ' όλες από το φαινόμενο της ληστείας, ο εκλεγμένος στη Φθιώτιδα Ι. Τσιριμώκος επέμεινε ιδιαίτερα σχετικά με τα προβλήματα που δημιουργούσαν στους τοπικούς πληθυσμούς οι «μεταβατικοί», ενώ ο Κουμουνδούρος υποστήριξε την αυστηρή αντιμετώπισή τους λόγω του πλήθους των «ατακτημάτων» τους¹²⁵, επισημαίνοντας ταυτόχρονα το γεγονός ότι πολλές από τις «παρεκτροπές» τους δεν ήταν άσχετες με τη «φύση» της υπηρεσίας τους¹²⁶. Ενδεικτικό της κατάστασης που δημιουργούσαν στην ύπαιθρο πολλοί από τους διώκτες της ληστείας είναι και το παρακάτω δημοσίευμα της *Παλιγγενεσίας*:

Καθ' ημέραν αποστέλλονται προς ημάς επιστολαί και παράπονα διά τας καταχρήσεις στρατιωτικών τινων αποσπασμάτων. Ταύτα όμως δεν αρκούσι διά να φέρωσι την θεραπείαν. Όστις υπό τινος αποσπάσματος ζημιούται ή πάσχει τι πρέπει να καταγγέλλη δι' αναφοράς του εις το υπουργείον τον πράξαντα την κατάχρησιν διά να τιμωρήται. Ως καλώς επληροφορήθημεν, ο πρωθυπουργός ετιμώρησε στρατιώτας τινάς και υπαξιωματικούς διότι έφαγον την όρνιθα ή τον αμνόν χωρικού, ή διότι εκακοποίησαν άλλον¹²⁷.

Η μόνη εφημερίδα που τάχθηκε ευθέως υπέρ της υπαγωγής των στρατιωτικών στα οικεία πλημμελειοδικεία ήταν το *Μέλλον*, το οποίο πρότεινε επίσης η διάταξη αυτή να συμπληρωθεί ως εξής: «η ποινική καταδίωξις της ανωτέρω ολιγωρίας ενεργείται

¹²⁴ «Διάφορα», *Αιών*, 18 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1.

¹²⁵ «Διάφορα», *Μέλλον*, 29 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

¹²⁶ «Συζητήσεις επί του περί ληστείας νομοσχεδίου», *Παλιγγενεσία*, 28 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

¹²⁷ «Διάφορα», *Παλιγγενεσία*, 22 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

ή αυτεπαγγέλτως υπό της δικαστικής αρχής ή επί μηνύσει οιασδήποτε αρχής ή οιασδήποτε υπαλλήλου». Στην ίδια λογική, το *Μέλλον* τάχθηκε επίσης υπέρ της τιμωρίας των δεσμοφυλάκων σε περίπτωση απόδρασης ληστή¹²⁸. Αντίθετα, η εφημερίδα *Πλάστιγξ* χαρακτήρισε τη συγκεκριμένη διάταξη, δηλαδή το άρθρο 35 του νομοσχεδίου, παράλογη, εξηγώντας:

Τίς λογικός άνθρωπος δύναται, εν τοιαύταις περιστάσεσι, να μεμφθή αυτούς, ή ποία νομοθεσία των βαρβάρων ακόμη εθνών επιβάλλει ποινήν κατ' αυτών; Όταν δε ακόμη λάβωμεν υπ' όψιν την ετοιμόρροπον και αθλίαν κατάστασιν των πλείστων φυλακών του Κράτους, εν οίς ομολογουμένως θέλουν και μένουν οι φυλακισμένοι, δεν είναι τολμηρόν και απάνθρωπον να ζητώμεν αυστηράν, παράλογον και δρακόντιον ποινήν κατά του αθώου επιστάτου και του αρχιφύλακος;¹²⁹

Πάντως, ένα από τα επιχειρήματα που τελικά απέτρεψε την υπαγωγή των «μεταβατικών» στα ποινικά δικαστήρια ήταν ότι μια τέτοια έκφραση δυσμένεια προς το πρόσωπό τους θα είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ζήλου τους και ως εκ τούτου «την χαλάρωσιν της καταδιώξεως της ληστείας»¹³⁰.

Μια άλλη διάταξη σχετικά με τους στρατιωτικούς που συζητήθηκε από τον Τύπο, η οποία τελικά ψηφίστηκε, ήταν αυτή που έδινε στην κυβέρνηση τη δυνατότητα να προβιβάζει «κατ' εκλογήν, ουχί δε κατ' αρχαιότητα μόνον, [...] τους εις την καταδίωξιν της ληστείας ευδοκιμούντας αξιωματικούς των κατωτέρων βαθμών»¹³¹. Στόχος αυτής της διάταξης ήταν ασφαλώς να κινητοποιήσει τους αξιωματικούς σε σχέση με την καταδίωξη της ληστείας. Ωστόσο, ακόμη και φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες δεν μπορούσαν παρά να υπογραμμίσουν τον κίνδυνο η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση να μετατραπεί σε εργαλείο πελατειακών σχέσεων. «Ευχόμεθα του μέτρου τούτου να γίνη χρήσις δικαία και κατάλληλος», σχολίαζε το σχετικό άρθρο της

¹²⁸ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹²⁹ «Ολίγαι παρατηρήσεις επί του προς την Βουλήν υποβληθέντος νομοσχεδίου περί καταδιώξεως της ληστείας», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 2.

¹³⁰ «Αγόρευσις Θ. Α. Ζαΐμη», *Εθνοφύλαξ*, 13 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1· «Διάφορα», *Αιών*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

¹³¹ «Διάφορα», *Αιών*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

εφημερίδας *Αιών*¹³². Τελικά, η διάταξη αυτή τροποποιήθηκε ως εξής: «Η κυβέρνηση δύναται να προβιάζει κατ' εκλογήν στρατιωτικούς, φονεύσαντας ή συλλαβόντες ληστήν, αλλ' αν υπάρχει χηρεύουσα θέσις»¹³³.

Αντίστοιχα, ο φόβος των πελατειακών σχέσεων εκφράζεται επίσης με αφορμή τη διάταξη σχετικά με τις ανταμοιβές των καταδοτών. Σημειώνει σχετικά η εφημερίδα το *Μέλλον*:

Διάταξις τις όμως του 12 άρθρου, ότι «οσάκις η κατάδειξις (ληστών) αποβαίνει άνευ αποτελέσματος, απόκειται εις τον υπουργόν ν' αποφαινεται αν και κατά πόσον ο καταδείκτης δικαιούται εις αμοιβήν», πρέπει να απαλειφθή παντελώς· διότι εκτός ότι εστί και αυτή συγκεντρωτικωτάτη και ήκιστα πρέπουσα τοις αποκεντρωτικοίς νομοθέταις ημών, δύναται και ν' αποβή και λίαν οδυνηρά διά το καθελκώμενον ταμείον ημών, εάν υπάρξη τις υπουργός (δεν εννοούμεν τους σημερινούς, ουδέ τους παρελθόντας, ουδέ τους μέλλοντας, αλλ' ένα οιονδήποτε) όστις να μη φείδεται των δημοσίων, και να ζητή μάλιστα να σχηματίση κόμμα, όπως κυβερνήση των τοπόν διά του τόπου· τότε η διάταξις αύτη δύναται να σηκώνει νερόν όσον θέλετε· τότε άπαντες οι καταδείκται, «οί τε όντες οί τ' εσόμενοι πρό τ' εόντες» θέλουσι δικαιούσθαι εις αμοιβήν¹³⁴.

Στο σημείο αυτό η εφημερίδα υπογραμμίζει επίσης τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του μέτρου, που δεν συνάδει με την αποκέντρωση που υποστηρίζει στα λόγια η ίδια η κυβέρνηση Κουμουνδούρου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η αναφορά στο «καθελκώμενον ταμείον» του κράτους, που συνδέει το ζήτημα της καταπολέμησης της ληστείας με τη γενικότερη οικονομική κατάσταση του κράτους. Πρόκειται συνολικά για ένα πολύ ενδιαφέρον απόσπασμα, καθώς ο συντάκτης, με αφορμή τις ανταμοιβές των καταδοτών των ληστών θίγει ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και του κράτους αλλά και με τα οικονομικά.

¹³² «Διάφορα», *Αιών*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 3.

¹³³ «Διάφορα», *Αυγή*, 11 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1.

¹³⁴ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

Αντίθετα, με θετικό τρόπο βλέπει τη διάταξη περί αμοιβής των καταδοτών η εφημερίδα *Πλάστιγξ*, η οποία μάλιστα προτείνει οι αμοιβές να δίνονται «και οπότεν ακόμη η καταδίωξις απέβη άνευ αποτελέσματος, είτε εκ τυχαίων συμπτώσεων, είτε εξ αδρανείας, ολιγωρίας ή άλλης αιτίας των καταδιωκτικών οργάνων της εξουσίας», προκειμένου αυτή να γίνει «μάλλον συντελεστική»¹³⁵. Η θέση αυτή δείχνει ότι ορισμένες εφημερίδες θεωρούσαν τις ανταμοιβές ως ένα αναγκαίο εργαλείο κινητοποίησης της κοινωνίας και αντιστάθμισης της αναποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού. Ωστόσο, η αντιπαράθεση αποκαλύπτει και πάλι τη βαθύτερη διάσταση του ζητήματος. Η καταπολέμηση της ληστείας γινόταν αφορμή για να τεθούν υπό συζήτηση τα όρια του συγκεντρωτισμού και η διαπλοκή κράτους και πελατειακών δικτύων.

6.5. Συλλογική ευθύνη και κοινότητες βλαχοποιμένων

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η κριτική και η συζήτηση γύρω από τις διατάξεις που επέκτειναν την ποινική ή διοικητική πίεση πέρα από τους ίδιους τους ληστές, προς τους συγγενείς τους και το ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται έντονα η λογική της συλλογικής ευθύνης που εισηγείται το νομοσχέδιο της κυβέρνησης Κουμουνδούρου για την καταπολέμηση της ληστείας. Πολλές από τις εφημερίδες φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν τη ληστεία ως ένα φαινόμενο που εντάσσεται στις τοπικές κοινωνικές δομές, ειδικά στις κοινότητες των βλαχοποιμένων και Σαρακατσάνων. Στο πλαίσιο αυτό, η ποινική ευθύνη δεν περιορίζεται στους ίδιους τους ληστές, αλλά επεκτείνεται στους συγγενείς και στο ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον, που φέρεται να τους υποθάλπει και να τους υποστηρίζει με διάφορους τρόπους. Η λογική αυτή εξηγεί και την ευνοϊκή στάση με την οποία αντιμετωπίζονται από μεγάλο μέρος του Τύπου μέτρα όπως είναι η εκτόπιση των συγγενών των ληστών, η επιβολή οικονομικών εγγυήσεων ή ακόμη και η συλλογική αποζημίωση των θυμάτων των ληστών από ολόκληρες κοινότητες. Ενδεικτική είναι η τοποθέτηση του *Μέλλοντος*, το οποίο εγκρίνει τις σχετικές

¹³⁵ «Ολίγα παρατηρήσεις επί του προς την Βουλήν υποβληθέντος νομοσχεδίου περί καταδίωξεως της ληστείας», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

διατάξεις, θεωρώντας μάλιστα ότι δεν χρειάζεται να προβεί σε περαιτέρω αιτιολόγηση:

Τα περί εκτοπίσεως εις την Πελοπόννησον ή τας νήσους, πλην της Ευβοίας, των στενοτέρων συγγενών των ληστών δεν μας φαίνονται αποδοκιμαστέα· ούτε περί επί εγγυήσει χρηματική διαμονής των βλαχοποιμένων και των αυτοίς εξομοιούμενων σκηνιτών, ούτε τα περί αποζημιώσεως των ληστευομένων παρά των ομάδων των βλαχοποιμένων, εν τη περιφερεία των οποίων εγένετο η ληστοπραξία¹³⁶.

Περισσότερο συστηματική ως προς το ζήτημα της συλλογικής ευθύνης είναι η επιχειρηματολογία της φιλοκυβερνητικής εφημερίδας *Παλιγγενεσία*:

Καθ' ημάς οι εν γνώσει και άνευ ανάγκης τινός υποκρύπτοντες, τροφοδοτούντες ή άλλως πως υποθάλποντες τους ληστές πολύ σπανίως κατεδικάσθησαν υπό των ενόρκων. Του λοιπού εάν θέλωμεν τω όντι να καταστρέψωμεν την ληστείαν, οφείλομεν επί των ανθρώπων της κατηγορίας ταύτης να επιστήσωμεν την προσοχήν μας. Και αι διοικητικάί αρχαί και αι δικαστικάί αείποτε οφείλουσι να ανευρίσκωσι τους τοιούτους και να επιδιώκωσι δραστηρίως την τιμωρίαν των, διότι δι' αυτών οι λησταί δύνανται να ήναι επιβλαβείς εις την κοινωνίαν. Το υποβληθέν νομοσχέδιον περιέχει πολλές διατάξεις, αίτινες εάν εφαρμοσθώσιν αυστηρώς και αμερολήπτως υπό των αρχών, θέλομεν έχει ως βέβαιον αποτέλεσμα την καταστροφήν της ληστείας. Δεν είναι δε καμμία αμφιβολία ότι όταν οι λησταί δεν ευρίσκωσιν άσυλον παρά τοις φίλοις αυτών, όταν δεν έχωσι την συνδρομήν των εκτοπιζομένων συγγενών των, όταν έκαστος πολίτης υποχρεούται να καταγγέλλη αυτούς επί ποινή φυλακίσεως, όταν οι βλαχοποιμένες πεισθώσιν ότι δεν συμφέρει ουδ' εις αυτούς η ύπαρξις των ληστών, δεν θα δυνηθώσι να διατηρηθώσιν εις τας

¹³⁶ «Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

ερήμους και εκείθεν εν ωρισμένη ημέρα και ώρα να επιπίπτωσιν
ασφαλώς κατά της λείας των¹³⁷.

Η εφημερίδα επισημαίνει ότι όσοι υποθάλπουν ή ενισχύουν τους ληστές τιμωρούνται σπανίως, συχνά εξαιτίας της επιείκειας που δείχνουν οι ένορκοι, και προτείνει την εντατικοποίηση της δίωξης των προσώπων αυτών, εξηγώντας ότι η ύπαρξη και η δράση των ληστών στηρίζονται σε καθοριστικό βαθμό στο συγγενικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον τους. Αυτή η προσέγγιση στην πραγματικότητα αποκαλύπτει μια ευρύτερη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η ασφάλεια επιτυγχάνεται μέσω της καταστολής, αλλά και μέσω της πειθάρχησης ολόκληρων κοινωνικών ομάδων. Ταυτόχρονα, εντοπίζεται μια έντονα αρνητική και στερεοτυπική εικόνα των βλαχοποιμένων, οι οποίοι στιγματίζονται ως υπεύθυνοι για την ανάπτυξη του ληστρικού φαινομένου.

Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η αντίληψη αυτή και οι σχετικές πρακτικές σε πολλές περιπτώσεις έφερναν σε δύσκολη θέση τους τοπικούς βουλευτές. Σύμφωνα με ένα δημοσίευμα της *Εφημερίδος των Συζητήσεων*, κατά τη διάρκεια της συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή, ο βουλευτής Φθιώτιδας Τσιριμώκος ανέφερε ως παράδειγμα «ότι ο της Φθιώτιδος Νομάρχης κ. Ζάνες επί του υπουργείου Δεληγεώργη έφερεν εις Λαμίαν 40 τιμιωτάτους πολίτας και τους κατεκράτησεν επί πολλάς ημέρας επί λόγω δήθεν λησταποδοχής, και ούτε καν τον επιούσιον άρτον έδιδεν αυτοίς, ώστε έτεινον την χείρα ζητούντες ελεημοσύνην και αποσπώντες τα δάκρυα των λοιπών εντίμων πολιτών, εν οίς και του Κ. Βουλευτού»¹³⁸. Σε κάθε περίπτωση, το παράδειγμα αυτό δείχνει ότι η λογική της συλλογικής ευθύνης και της εκτεταμένης καταστολής μπορούσε εύκολα να οδηγήσει σε αυθαιρεσίες σε βάρος πολιτών που δεν είχαν αποδεδειγμένη εμπλοκή στη ληστεία, αυξάνοντας τις εντάσεις μεταξύ κράτους και τοπικών κοινωνιών. Παράλληλα, αναδεικνύει τις εγγενείς αντιφάσεις μιας πολιτικής που, ενώ επιδιώκει την ενίσχυση της δημόσιας ασφάλειας, κινδυνεύει να διαρρήξει τους δεσμούς εμπιστοσύνης μεταξύ διοίκησης και πολιτών, ειδικά στην ύπαιθρο.

¹³⁷ «Ο περί ληστείας νόμος», *Παλιγγενεσία*, 30 Ιανουαρίου 1871, σ. 1.

¹³⁸ *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 29 Ιανουαρίου 1871, σ. 3.

Τέλος, μια άλλη κριτική που διατυπώνουν οι εφημερίδες έχει να κάνει με το πώς εφαρμόζονται οι νόμοι. Για παράδειγμα, η φιλικά διακείμενη προς την κυβέρνηση Κουμουνδούρου εφημερίδα *Αιών*, που αποδέχεται σχεδόν πλήρως το υπό ψήφιση νομοσχέδιο, σημειώνει χαρακτηριστικά «ότι το μέγα προς εξόντωσιν της ληστείας ζήτημα συνδέεται μάλλον μετά της διοικήσεως, ή μετά της Δικαιοσύνης»¹³⁹. Σε παρόμοιες επισημάνσεις προβαίνουν και οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες. «Δεν έχομεν ανάγκην νόμων αλλά καλής θελήσεως και διοικήσεως ισχυράς», γράφει χαρακτηριστικά ο συντάκτης της *Αυγής* με αφορμή την ψήφιση του νομοσχεδίου¹⁴⁰. Πάντως, η συζήτηση σχετικά με τη συλλογική ευθύνη και τις κοινότητες των βλαχοποιμένων αναδεικνύει μία από τις σημαντικότερες αντιφάσεις της κρατικής πολιτικής απέναντι στο ληστρικό φαινόμενο. Ενώ διαρκώς υπογραμμίζεται η ανάγκη της δημόσιας ασφάλειας μέσω αυστηρών και εκτεταμένων μέτρων, οι πρακτικές που εφαρμόζονται στην πραγματικότητα εμπεριέχουν σοβαρούς κινδύνους αυθαιρεσίας, την ίδια στιγμή που φαίνεται ότι οδηγούν στην αποξένωση των πληθυσμών της υπαίθρου από το κράτος.

¹³⁹ «Διάφορα», *Αιών*, 9 Φεβρουαρίου 1871, σ. 2.

¹⁴⁰ «Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1-2.

Συμπεράσματα

Η ανάλυση του νομοσχεδίου του 1871 για την καταπολέμηση της ληστείας, όπως αυτή προκύπτει μέσα από τον Τύπο της εποχής, αποκαλύπτει ότι το ζήτημα της ληστείας υπερέβαινε κατά πολύ τα όρια ενός απλού προβλήματος δημόσιας τάξης. Περισσότερο, αποτέλεσε ένα πεδίο έντονης πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης, στο οποίο συγκρούστηκαν διαφορετικές αντιλήψεις για τη φύση του κράτους, τα όρια της εξουσίας και τη σχέση μεταξύ ασφάλειας και δικαιοσύνης. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, η μεταρρύθμιση του 1871 δεν μπορεί να ιδωθεί αποκλειστικά ως μια τεχνική νομοθετική παρέμβαση, αλλά ως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας κρατικής ανασυγκρότησης και κοινωνικού μετασχηματισμού. Η Ελλάδα, άλλωστε, εξακολουθεί να είναι ένα νεοσύστατο κράτος, στο οποίο εκκρεμούν μια σειρά από ζητήματα που έχουν να κάνουν τόσο με τον έλεγχο της υπαίθρου όσο και με τη νομιμοποίηση της κρατικής βίας.

Ένα από τα βασικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ότι η συζήτηση γύρω από το νομοσχέδιο ανέδειξε με ιδιαίτερη ένταση το δίλημμα ανάμεσα στην ανάγκη για αποτελεσματική καταστολή και την ανάγκη για διατήρηση και ενίσχυση του κράτους δικαίου, που είχε σε μεγάλο βαθμό θεμελιωθεί θεωρητικά με το φιλελεύθερο Σύνταγμα του 1864¹⁴¹. Από τη μία πλευρά, σημαντικό τμήμα του Τύπου, ιδίως οι φιλικές προς την κυβέρνηση εφημερίδες, υιοθέτησε τη λογική της «έκτακτης ανάγκης», σύμφωνα με την οποία η αντιμετώπιση της ληστείας δικαιολογούσε την υιοθέτηση αυστηρών και ενίοτε ακραίων μέτρων. Από την άλλη πλευρά, οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες επέμειναν στη σημασία της τήρησης των δικονομικών εγγυήσεων και στην ανάγκη αποφυγής των αυθαιρεσιών.

Έτσι, ιδιαίτερα αποκαλυπτική υπήρξε η συζήτηση γύρω από την κατάργηση του δικαιώματος της αναίρεσης. Η έντονη αντίδραση που προκάλεσε η συγκεκριμένη διάταξη δείχνει ότι ακόμη και σε ένα περιβάλλον έντονης ανασφάλειας, όπως αυτό που είχε δημιουργηθεί στην Ελλάδα μετά τη Σφαγή στο Δήλεσι και τη διεθνή κατακραυγή που ακολούθησε, σημαντικό μέρος των εφημερίδων αντιλαμβάνονταν τη δικαιοσύνη όχι μόνο ως έναν μηχανισμό τιμωρίας, αλλά και ως ένα θεσμικό

¹⁴¹ Κ. Κωστής, (2015), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα, σ. 351-352.

πλαίσιο ικανό να προστατεύει τους πολίτες και τα δικαιώματά τους. Η έμφαση που δίνεται στον κίνδυνο της καταδίκης αθώων, καθώς και στη σημασία των δικαστικών διαδικασιών ως εγγυήσεων νομιμότητας, αποτυπώνει τη σταθερή παρουσία ενός φιλελεύθερου νομικού λόγου, ο οποίος τείνει να αντιστέκεται στην πλήρη υποταγή της δικαιοσύνης στις ανάγκες της καταστολής.

Στο σημείο αυτό, η επισήμανση της αντίφασης ανάμεσα στην κατάργηση του δικαιώματος της αναίρεσης και στη διατήρηση της χάριτος αναδεικνύει τον φόβο ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος της δικαστικής, σε ένα πλαίσιο όπου η διάκριση των εξουσιών δεν είχε ακόμη εμπεδωθεί στην πράξη. Πράγματι, η ανάλυση των εφημερίδων ανέδειξε τη στενή σύνδεση της ληστείας και του ζητήματος της καταπολέμησής της με τις πελατειακές σχέσεις και τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Οι αναφορές σε πιέσεις προς βουλευτές για την απονομή χάριτος σε καταδικασμένους ληστές δείχνουν ότι η δικαιοσύνη συνέχιζε να επηρεάζεται από πολιτικές εξαρτήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η κατάργηση δικαστικών εγγυήσεων, όπως η αναίρεση, εμφανιζόταν ακόμη πιο προβληματική.

Παρ' όλα αυτά, η λογική εξαίρεσης που διέπει το νομοσχέδιο της κυβέρνησης Κουμουνδούρου υιοθετείται από μεγάλο μέρος του Τύπου, ακόμη και από εφημερίδες που δεν είναι φιλικά διακείμενες προς την κυβέρνηση. Πολλά από τα μέτρα που προτείνονται ή τελικά υιοθετούνται, όπως η επιβολή της θανατικής ποινής με βάση την ιδιότητα και όχι την πράξη, η συλλογική ευθύνη συγγενών ή η εκτεταμένη χρήση της επικλήρυξης, αναγνωρίζεται ότι παραβιάζουν βασικές αρχές του ποινικού δικαίου. Ωστόσο, οι υποστηρικτές τους τα δικαιολογούν στο πλαίσιο της «έκτακτης ανάγκης» που δημιουργεί η ληστεία. Ως εκ τούτου, η έννοια της νομιμότητας δεν φαίνεται να είναι τόσο σταθερή στην Ελλάδα του δεύτερου μισού του δέκατου ένατου αιώνα, αλλά μάλλον υπόκειται σε διαπραγμάτευση, ανάλογα με τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες και τις συγκυρίες.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο είναι η ιδεολογική σύγκρουση γύρω από την έννοια της προόδου. Από τη μία πλευρά, οι υποστηρικτές των αυστηρών μέτρων παρουσιάζουν τη ληστεία ως εμπόδιο στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, που πρέπει να εξαλειφθεί ακόμη και με την υιοθέτηση ακραίων μέτρων. Από την άλλη, οι επικριτές του νομοσχεδίου που υποβάλλει η κυβέρνηση Κουμουνδούρου υποστηρίζουν ότι η πραγματική πρόοδος προϋποθέτει τη διασφάλιση της

δικαιοσύνης και της νομιμότητας. Η σύγκρουση αυτή αντανακλά διαφορετικές αντιλήψεις για τον εκσυγχρονισμό, μια κατασταλτική, που δίνει έμφαση στην τάξη και την ασφάλεια, και μια φιλελεύθερη, που δίνει έμφαση στα δικαιώματα.

Η συζήτηση γύρω από τη θανατική ποινή αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της έντασης. Από τη μία πλευρά, η ποινή παρουσιάζεται ως αναγκαίο μέτρο για την εξάλειψη ενός φαινομένου που απειλεί την ίδια την κοινωνική συνοχή. Από την άλλη, ασκείται έντονη κριτική στη δυσαναλογία της ποινής και στην απομάκρυνση από τις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου των «πολιτισμένων» κρατών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η αντίθεση στη θανατική ποινή δεν προέρχεται μόνο από φιλελεύθερες θέσεις, αλλά και από ηθικοθρησκευτικά επιχειρήματα, γεγονός που δείχνει τη συνύπαρξη διαφορετικών ιδεολογικών πλαισίων στον δημόσιο λόγο της εποχής.

Η ανάλυση των εφημερίδων αποκαλύπτει επίσης μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με πλευρές της σχέσης ανάμεσα στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και την κοινωνία κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η ευρεία αποδοχή των μέτρων συλλογικής ευθύνης, όπως η τιμωρία συγγενών ή ολόκληρων κοινοτήτων, δείχνει ότι η ληστεία δεν αντιμετωπιζόταν σε καμία περίπτωση ως ένα απλό έγκλημα, αλλά ως ένα κοινωνικό φαινόμενο που είχε τις ρίζες του στις οικονομικές και κοινωνικές δομές της υπαίθρου. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή αναπόφευκτα οδηγούσε σε πρακτικές που ενίσχυαν την καχυποψία ανάμεσα στο κράτος και τους πολίτες και πιθανότατα υπονόμευαν τη νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας. Εξάλλου, τα παραδείγματα αυθαιρεσίας και κατάχρησης εξουσίας που καταγράφονται στον Τύπο καταδεικνύουν ότι η εφαρμογή τέτοιων μέτρων μπορούσε εύκολα να ξεφύγει από τα όρια της νομιμότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, πάντως, μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή και η θέση του Δαμιανάκου σχετικά με την παράδοση ανυπακοής που εντοπίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας¹⁴².

Ακόμη, όπως προκύπτει από τις τοποθετήσεις αρκετών εφημερίδων, η αντιμετώπιση της ληστείας δεν θεωρούνταν πρωτίστως ζήτημα νομοθεσίας ή ποινικής αυστηρότητας, αλλά ζήτημα αποτελεσματικότητας της διοίκησης. Η αδυναμία σύλληψης των ληστών, η ανεπαρκής λειτουργία των καταδιωκτικών μηχανισμών και

¹⁴² Δαμιανάκος, σ. 71-107.

οι καταχρήσεις των κρατικών οργάνων αναδεικνύονται ως βασικά προβλήματα από τις εφημερίδες. Η παρατήρηση ότι «δεν χρειάζονται νέοι νόμοι αλλά καλή διοίκηση» συμπυκνώνει μια κριτική που στρέφεται όχι μόνο κατά του συγκεκριμένου νομοσχεδίου, αλλά και κατά της ίδιας της λειτουργίας του κράτους.

Η ίδια η στάση του Τύπου επίσης οδηγεί σε πιο σύνθετα και ουσιαστικά συμπεράσματα σχετικά με τον ρόλο του κατά το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι οι εφημερίδες αποτελούσαν ουσιαστικά τη μοναδική μορφή μαζικής ενημέρωσης της εποχής και λειτουργούσαν εντός ενός πολιτεύματος που, παρά τις αδυναμίες του, αυτοπροσδιοριζόταν ως κοινοβουλευτικό και δημοκρατικό. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Τύπος δεν περιορίζεται σε μια παθητική αναμετάδοση ειδήσεων ή σε μια απλή καταγραφή των πολιτικών εξελίξεων, αλλά αναδεικνύεται σε βασικό χώρο διαμόρφωσης της δημόσιας σφαίρας. Οι εφημερίδες λειτουργούν ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, συμβάλλοντας ενεργά στη συγκρότηση της κοινής γνώμης και στην ανάδειξη των κυρίαρχων πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων.

Η σημασία αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι, σε μια κοινωνία με περιορισμένα μέσα επικοινωνίας και σχετικά χαμηλά επίπεδα πολιτικής συμμετοχής εκτός των εκλογών, ο Τύπος αποτελεί το βασικό όχημα μέσω του οποίου αρθρώνονται πολιτικές θέσεις, διατυπώνονται αιτήματα και ασκείται έλεγχος στην εξουσία. Οι εφημερίδες, συνεπώς, δεν λειτουργούν μόνο ως όργανα πληροφόρησης, αλλά και ως χώροι πολιτικής αντιπαράθεσης. Μέσα από τα άρθρα τους, οι συντάκτες δεν περιορίζονται στην αποτίμηση των επιμέρους διατάξεων του νομοσχεδίου, αλλά επιχειρούν να προσδώσουν ευρύτερο νόημα στο φαινόμενο της ληστείας, να το εντάξουν σε συγκεκριμένα ερμηνευτικά σχήματα και να διατυπώσουν θέσεις για τη φύση και τον ρόλο του κράτους.

Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ φιλικών και αντιπολιτευόμενων εφημερίδων είναι αναμενόμενες και αντανακλούν τις πολιτικές γραμμές και τις επιδιώξεις των αντίστοιχων κύκλων στους οποίους απευθύνονται ή τους οποίους εκπροσωπούν. Οι πρώτες τείνουν να υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα των μέτρων και να εντάσσουν το νομοσχέδιο σε μια λογική «έκτακτης ανάγκης», ενώ οι δεύτερες προβάλλουν εντονότερα τους κινδύνους αυθαιρεσίας και τις αποκλίσεις από τις αρχές του κράτους δικαίου. Ωστόσο, πέρα από αυτές τις διαφοροποιήσεις, διαπιστώνεται και

μια αξιοσημείωτη σύγκλιση σε ορισμένα βασικά ζητήματα, όπως είναι η ανάγκη αντιμετώπισης της ληστείας, η σημασία της δημόσιας ασφάλειας, αλλά και η αναγνώριση της ανάγκης περιορισμού των καταχρήσεων της εξουσίας. Η σύγκλιση αυτή υποδηλώνει ότι, παρά την έντονη πολιτική αντιπαράθεση, υπήρχαν κοινά σημεία αναφοράς που συγκροτούσαν έναν στοιχειώδη ορίζοντα συναίνεσης στον δημόσιο λόγο.

Πρωτογενείς Πηγές

«Σχέδιον νόμου. Περί καταδιώξεως της ληστείας», 4 και 8 Ιανουαρίου 1871.

Πρακτικά

- *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων κατά την Πρώτην Σύνοδον του έτους 1844, τόμος Γ΄, εν Αθήναις 1845.*
- *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων κατά την Τρίτην Σύνοδον της Τέταρτης Βουλευτικής Περιόδου, τόμος Α΄, εν Αθήναις, 1856.*
- *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Β΄ Συνόδου της Γ΄ Περιόδου. Εν Αθήναις, 1871.*

Εφημερίδες

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδας, αρ. 5, 1/3/1871.

Αιών

Αιών, 1 Ιανουαρίου 1871

Αιών, 21 Ιανουαρίου 1871

«Ο μικρός λόγος», Αιών, 9 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 11 Ιανουαρίου 1871

«Ο μικρός λόγος», Αιών, 9 Φεβρουαρίου 1871

«Εν μνημείον τιμιότητος», Αιών, 11 Φεβρουαρίου 1871

Αιών, 18 Ιανουαρίου 1871

Αιών, 1 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 2 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 28 Ιανουαρίου 1871,

«Διάφορα», Αιών, 9 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 18 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 11 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», Αιών, 9 Φεβρουαρίου 1871

Αλήθεια

«Η ομιλία του πρωθυπουργού», Αλήθεια, 22 Δεκεμβρίου 1870

«Η εν τη Βουλή επερώτησις», Αλήθεια, 24 Δεκεμβρίου 1870.

«Η καταστροφή της ληστείας εν Ακαρνανία», *Αλήθεια*, 2 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», *Αλήθεια*, 17 Δεκεμβρίου 1870

«Εσωτερικά. Η Βουλή», *Αλήθεια*, 19 Δεκεμβρίου 1870

«Η δημοσία ασφάλεια», *Αλήθεια*, 11 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Αλήθεια*, 29 Ιανουαρίου 1871

Αστήρ της Ανατολής

«Εβδομάς», *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 23 Ιανουαρίου 1871

«Εβδομάς», *Ο Αστήρ της Ανατολής*, 30 Ιανουαρίου 1871

Αυγή

«Η νέα διακοίνωσις», *Αυγή*, 17 Δεκεμβρίου 1870

«Διάφορα», *Αυγή*, 21 Ιανουαρίου 1871

«Διακοίνωσις Ααλή πασσά περί της εν Τουρκία ληστείας», *Αυγή*, 25 Ιανουαρίου 1871

«Η αναισχυντία των γειτόνων μας», *Αυγή*, 23 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Αυγή*, 11 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Αυγή*, 4 Ιανουαρίου 1871

«Αι υποχρεώσεις της κοινοβουλευτικής συνδρομής», *Αυγή*, 21 Δεκεμβρίου 1870

«Αι συζητήσεις των νομοσχεδίων», *Αυγή*, 12 Ιανουαρίου 1871

«Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», *Αυγή*, 12 Δεκεμβρίου 1870

«Διάφορα», *Αυγή*, 11 Φεβρουαρίου 1871

«Νομοθετήματα περί ληστείας», *Αυγή*, 2 Φεβρουαρίου 1871

Εθνοφύλαξ

«Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 1 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», *Εθνοφύλαξ*, 2 Φεβρουαρίου 1871

«Εργασίαι Βουλή», *Εθνοφύλαξ*, 29 Ιανουαρίου 1871,

«Εργασίαι Βουλής», *Εθνοφύλαξ*, 11 Φεβρουαρίου 1871

«Αγόρευσις Θ. Α. Ζαΐμη», *Εθνοφύλαξ*, 13 Φεβρουαρίου 1871, σ. 1· «Διάφορα», *Αιών*, 11 Φεβρουαρίου 1871

Εφημερίς των Συζητήσεων

«Το 1870», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 1 Ιανουαρίου 1871

«Η χήρα Λούδ», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 16 Φεβρουαρίου 1871

«Απάντησις τω Ααλή Πασσά», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 2 Φεβρουαρίου 1871

«Ο κ. Τάκερμαν», *Εφημερίς των Συζητήσεων*, 19 Φεβρουαρίου 1871

Εφημερίς των Συζητήσεων, 29 Ιανουαρίου 1871

Λαός

«Διάφορα», *Λαός*, 12 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Λαός*, 5 Φεβρουαρίου 1871

«Το νομοσχέδιον περί ληστείας», *Λαός*, 12 Φεβρουαρίου 1871

«Ο κ. Τάκερμαν», *Λαός*, 19 Φεβρουαρίου 1871

«Η αγόρευσις του κ. Μίληση», *Λαός*, 16 Φεβρουαρίου 1871

Μέλλον

«Και νέα ταπείνωσις», *Μέλλον*, 19 Ιανουαρίου 1871.

«Και πάλιν περί των μυρίων λιρών», *Μέλλον*, 12 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», *Μέλλον*, 22 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Μέλλον*, 2 Φεβρουαρίου 1871,

«Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Μέλλον*, 29 Ιανουαρίου 1871

«Τα νομοσχέδια», *Μέλλον*, 5 Ιανουαρίου 1871

Μέριμνα

«Τα εν έτει 1870», *Μέριμνα*, 4 Ιανουαρίου 1871

«Ο παρ' ημίν Πρεσβευτής της Αμερικής Κ. Τάκερμαν περί της εν Ελλάδι ληστείας»,
Μέριμνα, 16 Φεβρουαρίου 1871

«Εργασίαι Βουλής. Συνεδρίασης 12 Φεβρουαρίου», *Μέριμνα*, 16 Φεβρουαρίου 1871

«Διάφορα», *Μέριμνα*, 29 Ιανουαρίου 1871

«Διάφορα», *Μέριμνα*, 8 Δεκεμβρίου 1870.

Παλιγγενεσία

«Διάφορα», *Παλιγγενεσία*, 12 Φεβρουαρίου 1871.
«Διάφορα», *Παλιγγενεσία*, 22 Ιανουαρίου 1871
«Ο λόγος της βασιλίσσης της Αγγλίας», *Παλιγγενεσία*, 12 Φεβρουαρίου 1871
«Η έκθεσις του κ. Τάκερμαν», *Παλιγγενεσία*, 16 Φεβρουαρίου 1871
«Αι εργασίαι της βουλής», *Παλιγγενεσία*, 26 Ιανουαρίου 1871
«Ανησυχία δύο ή τριών δημοσιογράφων», *Παλιγγενεσία*, 6 Φεβρουαρίου 1871
«Συζητήσεις επί του περί ληστείας νομοσχεδίου», *Παλιγγενεσία*, 28 Ιανουαρίου 1871
«Οι λησταί και το περί ληστείας νομοσχέδιον», *Παλιγγενεσία*, 21 Ιανουαρίου 1871
«Ο περί ληστείας νόμος», *Παλιγγενεσία*, 30 Ιανουαρίου 1871

Πλάστιγξ

«Το έτος 1870», *Πλάστιγξ*, 4 Ιανουαρίου 1871
«Διάφορα», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871
«Ολίγαι παρατηρήσεις επί του προς την Βουλήν υποβληθέντος νομοσχεδίου περί καταδιώξεως της ληστείας», *Πλάστιγξ*, 18 Ιανουαρίου 1871

Βιβλιογραφία

1. Blok, Anton, (1972), "The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, τ. 14, Cambridge University Press.
2. Boeschoten, Riki Van, (1991), «Κλεφταρματολοί, ληστές και κοινωνική ληστεία», *Μνήμων*, τ. 13.
3. Cassia, Paul Sant, (2000), "Better occasional murders than frequent adulteries: banditry, violence and sacrifice in the Mediterranean", *History and Anthropology*, τ. 12, αρ. 1.
4. Fuoli, Francesca, (2024), "Banditry in Global Social History", *The Historical Journal*, τ. 67, αρ. 4, σ. 803–825.
5. Gallant, Thomas W., (1988), "Greek Bandits: Lone Wolves or a Family Affair?", *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 6, αρ. 2.
6. Hobsbawm, Eric, (1974), *Primitive Rebels*, Manchester University Press.
7. Hobsbawm, Eric, (2010), *Ληστές*, Θεμέλιο, Αθήνα.
8. Jeanneney, Jean-Noël, (2010), *Η ιστορία των μέσων μαζικής ενημέρωσης από την εμφάνισή τους ως τις μέρες μας*, Παπαδήμα, Αθήνα.
9. Mazower, Mark, (1991), «Η συγκρότηση του αντικομμουνιστικού κράτους», *Ίστωρ*, τ. 3, Αθήνα.
10. Mazower, Mark, (2001), *Τα Βαλκάνια*, Αθήνα.
11. Pappas, C. J. Nikolas, (2018), "Brigands and Brigadiers: The Problem of Banditry and the Military in Nineteenth-Century Greece", *Athens Journal of History*, τ. 4, αρ. 3.
12. Αναστασόπουλος, Νικόλαος (2008), *Η ληστεία στο ελληνικό κράτος (μέσα 19ου - αρχές 20ού αι.)*. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα.
13. Βάη, Βασιλική, (2023), *Η μαρτυρία του βουλευτή Σ. Σωτηρόπουλου για την απαγωγή του από ληστές το 1866*, Διπλωματική Εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
14. Γκιόλιας, Μάρκος, (2014), *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, Πορεία, Αθήνα.
15. Δαλκαβούκης, Βασίλης (2007), «Παράδοση ανταρσίας και νεωτερικότητα στον αγροτικό χώρο, το παράδειγμα της εαμικής αντίστασης στο Ζαγόρι», στο

- Χρ. Δεμερτζόπουλος – Β. Νιτσιάκος (επιμ.). *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πλέθρον, Αθήνα.
16. Δαμιανάκος, Στάθης, (2003), *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα
17. Δρούλια, Λουκία, Κουτσοπανάγου, Γιούλια (2008), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου, 1784-1974*, τ. 1, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα.
18. Κολιόπουλος, Ιωάννης (2003), «Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
19. Κολιόπουλος, Ιωάννης, (2005), *Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.). Περί λύχνων αφάς*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
20. Κολιόπουλος, Ιωάννης, (1979), *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Ερμής, Αθήνα.
21. Κωστής, Κώστας, (2015), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18ος-21ος αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα.
22. Παπούλη, Αικατερίνη, (2015), *Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871 όπως παρουσιάζεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*. Διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.
23. Σκοπετέα, Έλλη, (1988), *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα.
24. Σωτηρέλης, Γεώργιος, (1991), *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα, 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα.
25. Τζούκας, Βαγγέλης, (2007), «Η κοινωνική ληστεία και η παράδοση ανταρσίας. Ληστές και αντάρτες στη δεκαετία 1940-1950», στο Δεμερτζόπουλος, Χρήστος και Βασίλης Νιτσιάκος (επιμ.) *Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πλέθρον, Αθήνα.